

Ejmo'o jña esi
tí jújmi kí.
Jújmi kí' tsa jejuí

• • • • •
Leo y escribo en
mi lengua.
Chinanteco de Ojitlán

Lajä sï jna: _____

Lajä sï jeju† koo: _____

Lajä sï ñítaa wōo fuo' kii: _____

DIRECTORIO

Mtro. Aurelio Nuño Mayer
Secretario de Educación Pública

Lic. Héctor Mauricio López Velázquez
Director General del INEA

Créditos a la presente edición

Coordinación general
Celia del Socorro Solís Sánchez

Coordinación académica
Carmen Díaz González
Sara Elena Mendoza Ortega
Elisa Vivas Zúñiga
Luis Alavez Bautista

Compilación
Ana Isabel Jacinto Hernández

Adaptación a la lengua indígena
Alejandro Bartolo Antonio

Asesoría académica
Ana Isabel Jacinto Hernández
Adriana Berenice Blancas Pérez

Revisión técnica
Maribel Eloisa Hidalgo Morales
Oscar Tlalmis Jiménez

Coordinación gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Seguimiento editorial
María del Carmen Cano Aguilar

Revisión editorial
Gabriel Nieblas Sánchez
Alicia Naves Merlín

Diseño
Ricardo Figueroa Cisneros

Diagramación
Mónica Montserrat Rivera Ochoa
Jorge Alberto Nava Rodríguez

Ilustración de portada
Ricardo Figueroa Cisneros

Ilustración de interiores
Mario Grimaldo González
Irvin Richard Zela Vázquez
Manuel Alejandro Villalobos González
José Ernesto Arce Ortega
Stephanía Hawley Suárez
Ismael David Nieto Vital
Juan Jesús Sánchez Muñoz
Nora Adriana Millán Jaramillo
Humberto Vega Mendoza
Ricardo Figueroa Cisneros
Esteban Martínez Espinoza

Leo y escribo en mi lengua. Chinanteco de Ojitlán. MIBES 3. Libro de lecturas. D. R. 2016 ©Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, Ciudad de México, C.P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autores, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos. Algunas veces no fue posible encontrar la propiedad de los derechos de algunos textos aquí reproducidos. La intención nunca ha sido la de dañar el patrimonio de persona u organización alguna, simplemente el de ayudar a personas sin educación básica y sin fines de lucro. Si usted conoce la fuente de alguna referencia sin crédito, agradeceremos establecer contacto con nosotros para otorgar el crédito correspondiente.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9

ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4

ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* Chinanteco de Ojitlán. MIBES 3. Libro de lecturas: En trámite

Impreso en México

Lö' ejia ñí yi

Echí ee	5
Séje'	6
Wōo chijí	7
Jú rijmo kí' ma'	8
Yì tsañi' jña sée	9
Tsoo ku' tú' jña echi ɛa	10
La' kö táa ma' chijí	11
Jä chímoo jña kameyo	12
Tsa jmo í ja' t̃ j́kuo'	13
Jä jmi jña tä wō' ñía	14
Sijö tsa jmoo táa jee	15
Matii litso'o si'	16
Jä yì tsañi' jña jä liö	17
Jä xijo' jña m̃i'	18
Jä tsi jña chímoo	19
Jmi chii kiä m̃kũ	20
Jä tsañi' tsa kajt̃i noo	21
Ö tsami liyiä'	22
'Moo jña tsa kua' chí	23
Jú ch̃a kí' yia' jña ki 'la	24

Laj̣ṭ ̣ö jmijöö	25
Jä tsañi' jña mikui	26
Majā jmóa í jä yimi' mexika	27
Jä tsañi' tsaḷṭ ị	28
Jú cḥa ḳí' mi 'ne'	29
Jä fuimoo 'mi jña jä séje'	30
Yee jña si' la' maḷṭ jṃị kụị	31
Ítä' tsa <i>seris</i>	32
Simi' tsa kaku' mikui fụṭ'	33
Tsa natä' jña oso	35
Jú cḥa ḳí' jä tsañi' ma 'nẹa lisia kuu	36
Tsoṭi <i>sufí</i>	38
Jä tsi ní'	40
Tsa witṣị	42
Jä fuimoo jña situ'	44
Jä fuimoo jña ṃị'	46
Yee jña Chii	47
Jä tsa tañii	49
Jä See sị Kiaa jña laj̣ṭ ̣ö tsa sani'	51
Jú cḥa majä jmóa ng̣ị tsa ejṃo' tsa <i>totonacos</i>	53
Jä yia' lí jma jma' tsóo	55

Echí ee

Yi laa ejmóa kī tsáa kia' 'ni, majä jmatī'ī jmo'o yi
røjmoō jña jmo'o eni' taa, majä likuī'ī la' íkī tsī tsa
sī, tsa la' 'ni, tsa táa 'nee li 'ña'a jña esi'ī tī jújmi
kī'. Yi laa eti kī' lö' li 'ña'a *Ejmo'o jña esi'ī tī jújmi kīi.*
Jújmi kī' tsa jejuī.

Ñí yi laa, jəa e 'lä ñii jú risī í lijmo'a kī' tsa jújmi
sī ejä chijua' lö' ejña tsa lajī ñii tā' kua' wōo kiä,
majä, lö' risī ñí yi likuī'ī la' ítīa tsa jña ela' jña
jmoō íjmakuīa jē tsa tā' lakō ítī ñijmī. Lö' risī lī: jú
machaa tsa nā, jú chaa kī' ja', risī íkī' tsī, jú chaa
la' í kajī' tsa.

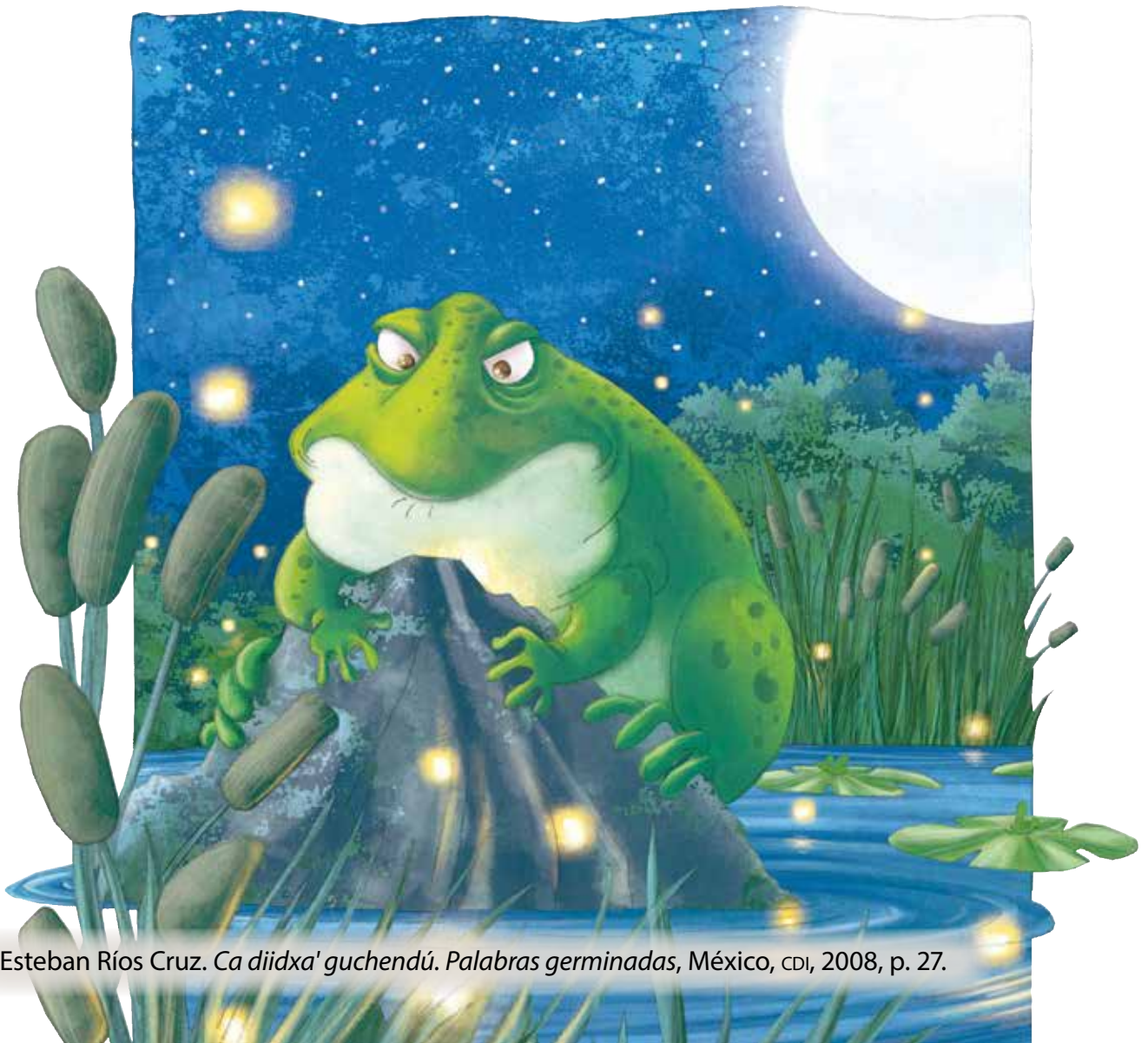
Ejuī jna' 'ni jmo'o jma lati' yi laa, majä laniī, li 'ña'a
jmo'o rə taa fuī ejä e 'nā' matii jmo'o koō í risī ñí yi,
jña echī lī' majä li 'ña'a jə' rə lajī ñii fuī' mī' risī ñí yi
jña kuo' 'ni mī' rə lī' jú kiá' matii jmo'o yi majä laniī
likä'ä jú la' í lī' lée kī' lajī e risī majä rə lī' kö ejmo'o
tī jú jmi kia'a.

Jua' jna', rə lī' kua 'ni íjä li 'ña'a.

Séje'*

Kö fuí' náyia
ekuaa kë jmi.
Miñí ká', oo fuo',
ejma kuo si' tiñí jä ja' yi,
tsi' ejuř'a jña yi kí' ja 'yi.
Séje', ja' jma Fınari
jmi ti yea jmi lakö jmi kuí.

Tsa kasii: Esteban Ríos Cruz

* Esteban Ríos Cruz. *Ca diidxa' guchendú. Palabras germinadas*, México, CDI, 2008, p. 27.

Woo chíi

Ekuga ní woo chíi, woo kii, echii tama', íjä rö jee kii köjó jä, majñi wi' jña too, tsami kiää jma ä jna jña, ejnáa kí'a miyi jmi jo' jña ju', ñii woo kiää. Yí jö jna' ema 'ña jmoo táa jee, ema jnaa kí'a tö 'ni 'maö jña makuí, ínií kuö eki'i jña ete'e jna yia tsi lö' elöo ní woo, lanií etí jna' lö' tsate'e jejui laa.

Tsa kasii: Pascual Sánchez Gómez

Jú rijmo kí' ma'

Lajä jú siaa nijua' jä tsa nga ngi chajoo je noo ma',
titi sa kui'a jú rijmo kí'a, eli tsakäa chajoo fi. Ejä
kuoä jú nijua' i kaji' laniti, eli jmöa i'a si jñi kí', si
'mi tiyi' jña si palö.

Elaa jä jú rijmo ko'a majää lää tsa kí' tsa jne'
jmoo í noo jña jä.

Tsa kasiti: Salomé Martínez de la Rosa

Yi tsañi' jña sée*

Kö jmi̱ jä yì tsañi' sani' tama' ekaï kö yi ju' ñiti̱ jña eñí é'a sée. Ejä tama' tsi' séa wi kaki tsfa lani̱ asee jmaïï elaa yi. Ewí asëë kajji kí'a, ï yì tsañi' kaï rə li't kajmóa jña ejä ekaïa ikö' fi la' jña e 'lä fui.

Kö jmi̱ tsa to' i' ní lee kajöa kí'a íchi ña kí' tsa jña ejä katä'a ju' iñí, lö' jmi̱ ísiäa.

Ejä séa, esa chéa jmoo, kañía ñijäa yì jö. Matii kajæa o' séa kasi'a tsa: "La' matii kaï lama kö' fui siá mali ts'i't siá mali ó' 'ni nga".

Tsa kasi̱: Dora María de la Cruz Luciano

* Ervey Castillo (coordinación). *La voz quemadura. Antología de los talleres literarios de Nacajuca*, México, H. Ayuntamiento de Nacajuca, Conaculta, 2009, p. 47. (La caza de la tribu)

Tsoo ku' tú' jña echi ɛa*

Matii jä yimi' ewi tama' tú'a, asiá 'neä koo jña saku'a, ekiää kö tsoo ki' jñaä mi'. Ejä kuo jña matii jñaä jna' mi' wí eki' jna' laji etiji jña laji eroo, jña nɨjua' sa 'neä jna' tsoo laa, ejä jmoo jna' mi jña jlo kí' chímoö jmɨ'.

Ejma chɛa kö lii jmɨ, jäjma' esoa kia *minuto* jña matii lɨkui jä ɨ'a jma kö siɨ laji jmɨɨ ti samali ku'a; e ɨ'a tala' kö simɛa. Ni jua' katsɛa ɨ'a kö simɛa, jäjma' katsää laji mi' tää ñi' tú'a.

Tsa kasii: Juan López Núñez

* Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Creencias, dolencias y remedios*, México, Conafe, 2001, p. 43. (Hacedores de las palabras)

La' kö táa ma' chij*

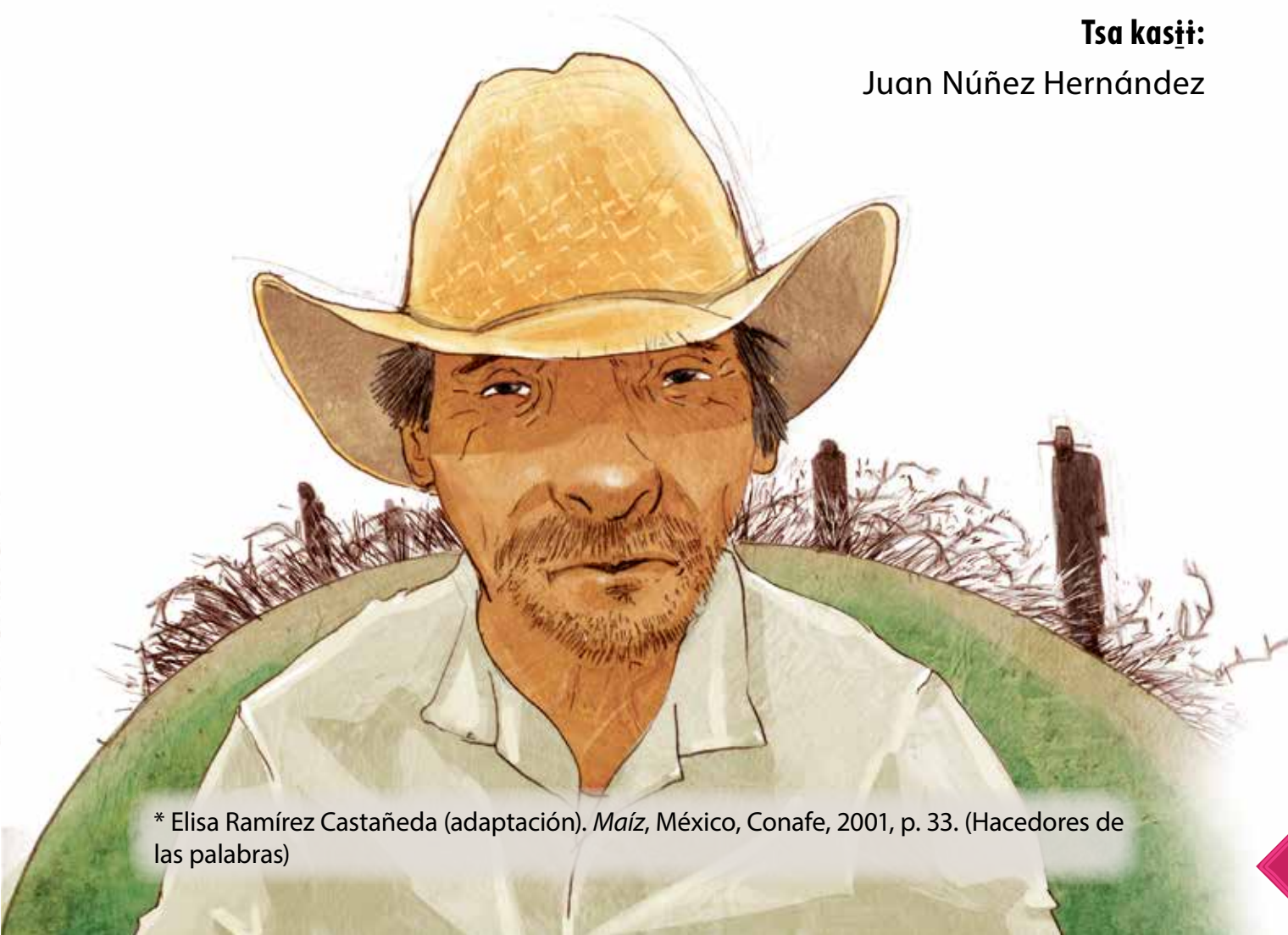
Jejuí koo jna, la' kö táa ma' chij elí' táa jee. Ejä jñí tsa jee kí', tsí' tijæa jfa jña ejä, jöjma' chalo'a lajï esa koo.

Matii najui jä jmalea jñí, tsí' ní woo kii asaa tama' rælo, wi si' ejñía echii tama' yee o tama' kui jña ejä liki jee matii majia 'mí' kui, jña ejä jmayéa tsa tsí wi saræ loo jee.

Ti najui jäjma chee tsa 'ni mikui kö jejuí jña lajï tsa laa jma ma'a lö' í ne'a, jña ejä lajï jna' tsa jmoo táa jee ejma'a, kää jna' jmowi, jmakö' take'i ja 'i jñe' jña siñí.

Tsa kasii:

Juan Núñez Hernández

* Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Maíz*, México, Conafe, 2001, p. 33. (Hacedores de las palabras)

Jä chímoō jña kameyo*

E kuatsi̱ jä chímoō ní lee makiä jä kameyo, kua jlä'a wi̱ nga' cẖi̱a lö' wi̱ jñe'a, ewi̱ ma kuatsí̱a ní lee. Ema kö læ̱e jä jma̱, jö jmä' kajḻi̱a tiwōo katsi̱'a tsa:

—Tsa röo, emoo jna eyi̱ tama' jña ejä tama' fui' 'ni̱ li̱a, ejä mayiä jna.

—Í jua' jä sa cẖi̱ —kang̱i̱' kameyo— ecẖi̱ jmoo ḻi̱'a ḵi̱ jna, lö' eyii̱ e'e̱ asiá ḵe̱ jña asiá liyii̱ wi̱, í fua' kö mi', lö' yii̱ lee kiä.

E 'nee jua': esiä tsa fui̱, tsali̱ jmoo kö ecẖi̱ o lö' jmóa ṟe̱ li' tama' kí' tsa, jña matii̱ asiá íjua' kö sa ṟe̱ li'.

Tsa kas̱i̱: Esopo

* Felipe Garrido (coordinación). *Leamos mejor día a día. Antología. Tercer grado, México*, SEP-AFSEDF, 2011, p. 196.

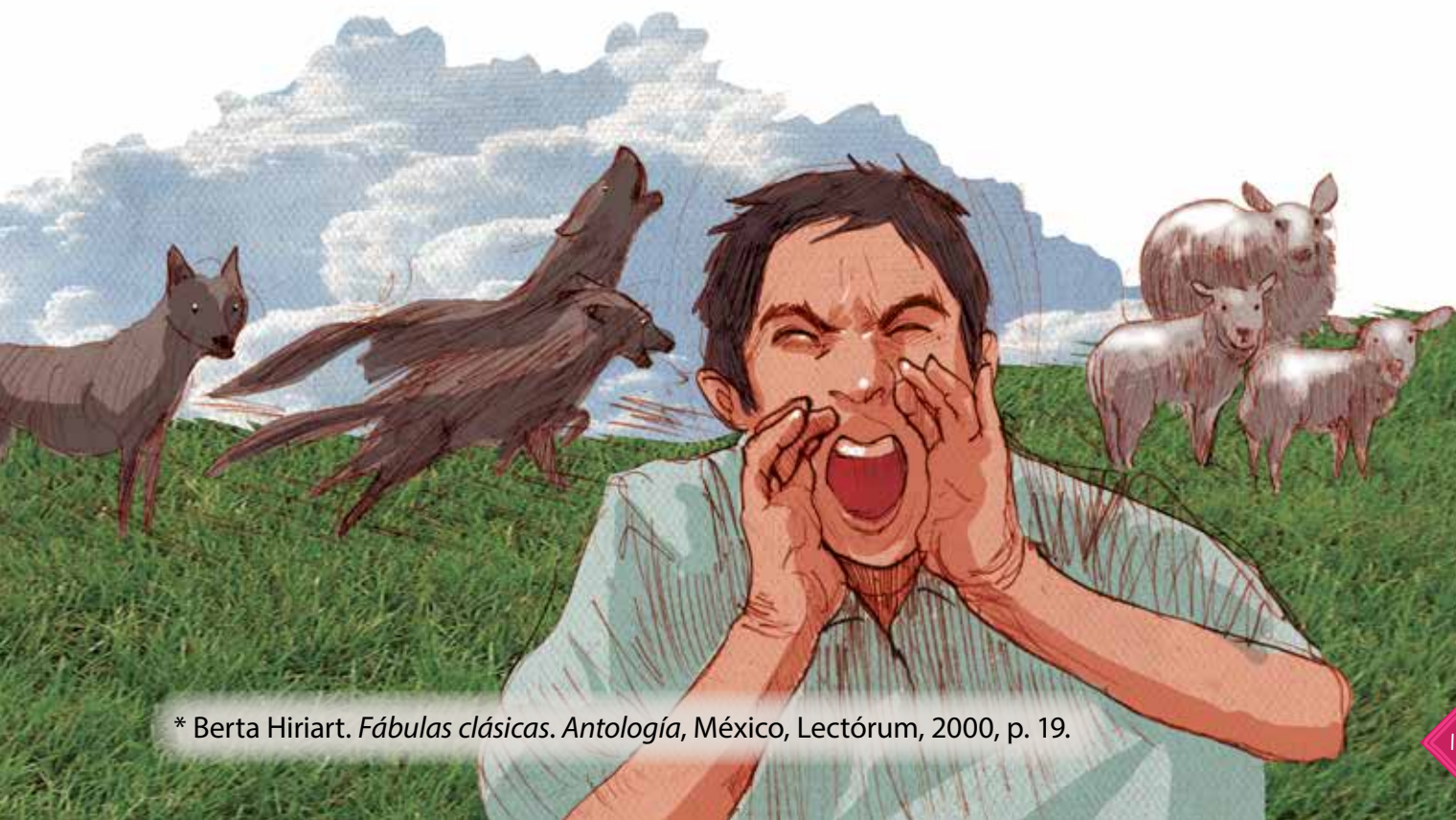
Tsa jmo í ja' tĩ júkuo'*

Jä tsa jmo í ja' mangĩ jña kö' siä' ja' kiäa íwĩ' nga' lö' ílĩ' jejuĩ mi' kí'a, jmóa jma kö' júkuo' laa: eo'a ewí ja' kö' tsa etsä' ja' kiäa, emĩa kuo tĩ tsa tä'a jejuĩ mi'.

Tö o 'ni fi, kajĩ tsatañĩ tä' koo, kafĩ'a, kawĩa kuíí tama' engä jmaa tsa, tĩtĩ ja jña asee jma ïa. Tsĩ, í tsä, kö jmiĩ ja' kö' tsa kuğa tä' jú tsoo, jña talö' jma chäa ja' kö'a, ï tsa majmoo í ja' o'a siä taati tē'a tsa tä' jejuĩ kóa mĩ'a kuo tía, tsĩ' elaa, ekĩ tsia ema lĩ köla íkö júkuo', asiä jma jmóa ko köchäa. Jña laniĩ kajĩ tsa lajĩ ja' kuö fi'.

Elaa jú chaa kö elĩ 'ne fa' kí' tsa tĩ jú ejä 'nea kö esiä: asëë jma ï jú kí'a, asee ífa' lö' wi chifa'a jú tso.

Tsa kasĩ: Esopo

* Berta Hiriart. *Fábulas clásicas. Antología*, México, Lectorum, 2000, p. 19.

Jä jmi jña tä wo' ñía*

İ jña' tsi' nijua' 'lɛ'a jú ía jú saa chií kí'a, kãa jmoo wi kí' eki tsia lö esa rɛ li' kajmóa.

Ejä 'ne ja' wo' ñía, eritsja lati ñi kö 'ma, eku'a kö fui' ti' ekaía kí' ema 'nia, ejä kajɛ jmi jña jmalea 'lɛ' la laa:

—Ewi lanií yí' jmi' lijä kia'a, tä wo' nía. Ja'wi saliyie ɛ'ɛ jña ñí'i. Juq' eli 'lɛ'ɛ, íjua' jä tä mali sã' 'ni.

İ tä wo' ñía, esaía, eli 'neã 'lɛ, jña kalı kata' fui' ti' emachií kuo' óa, ekatı' kuí tama' jmi jña mijä kuı' kí'a.

Jöjma jñe' kangı' tä wo' ñía jmi tsií kaı jú jmakãa jna. Ee jna laa ela' malı alö' ki ejmóa: ejñaã tı jmií täã tiñí íjua' wili'.

Tsa kasii: Fedro

* Berta Hiriart. *Fábulas clásicas. Antología*, México, Lectorum, 2000, p. 21.

Sijö tsa jmoo táa jee*

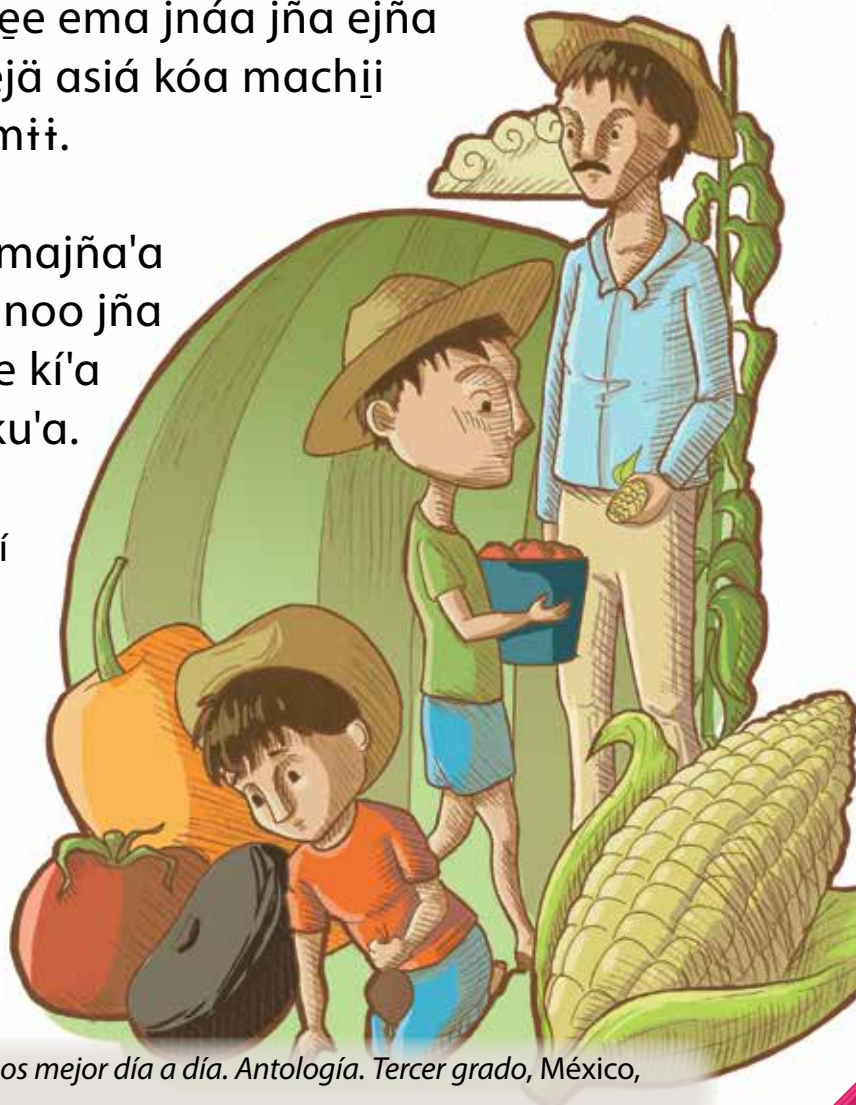
Sijö tsa jmoo táa jee lati chifuí' sìmi' lìlee tsatä' ñì' noo, enqa malí' jñii o kie ñí'a ema tsatä'a kō' kí' jmí'a.

Sijö tsa jmoo táa jee matii jmalee tsatä' jmakö' asiá táa jmóa, kö jä jēa ela' lì' táa ñì' noo, tsí' matii rijui jmií woo lìlea jmóa táa ejä jmóa laíli' ewō'a mi yiroo, ewō'a mī yima', ekōa kuo' jñi, mijmī jña mīö. Kö matii lìlí'a tsa majña' pga noo, emakí'a nákuí, jfa jña chalo'a lajī elōo.

Sìmi' lää tsatä' matii lìlee ema jnáa jña ejña jnáa matii mayiä yee, ejä asiá kóa machii ewí tsatä' ñì' noo lajī jmií.

Ejä li 'ña'a, matii likä'ä majña'a jmo táa, esōa tsatä' ñì' noo jña eyiä tsí'a matii kaloo jee kí'a ewí íjä kuō lajī esiá eliku'a.

Tsa kasii: Patricio May Pantí

* Felipe Garrido (coordinación). *Leamos mejor día a día. Antología. Tercer grado*, México, SEP-AFSEDF, 2011, p. 166.

Matii litso'o si*

Matii litso'o si' jña jä jöa ejä jua' lajï tsatä jmiyi'a jmalea ki 'la o' wi jëa ñí si' ela' jä jmachä. Tila' matsa í ní eo' ki 'la nga' fo' jña ngawi' jña élö' ío'a jua'a: "jä, jä, jä", wi ejma ää si' majä tï'a. Matii rejna mi' jnaa tñaní jña si' jnaa jo' nga' ejää tä' ki 'la mi' rë, etäa tii jña eyiä tsia.

Lajä jua' lajï jmiye'i matii litso'o si' jmalee lö' ijñaa tñaní jña emati'a lö' kï orë. Matii litso'o, lajï jna' táako; lajï tsa jejuí koo jña tsa tä' tïí jejuí íwi' ejma jna' si': köchää jma e eki'a ñí, íköchää jia chijuí kuajuí. Ejä, asiá 'nee jna' echaa si', lajï jna' 'nee siä ñí jmikuí. Matii etï' si' lajï kate' jna' tii, tsa kä' jña simi', jña 'lä nga' pii.

Tsa kasii: José Luis Morales Severo

* Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Orígenes y dueños*, México, Conafe, 2001, p. 31.
(Hacedores de las palabras)

Jä yì tsañi' jña jä liö*

Íkō tì yíé kawïa jä tsañi', jä tsami jña jä yì tsañi' tsa nga kö kafé. Echatä'a jee che kafé, lìlee kö kafé tsañi' jña tsami.

Ï yì tsañi' kachäa í kö rø lì' jña jmi kí'a; ï yì tsañi' ekóa jña ekóa tama', emakuua yä tsi. Tsi' jmía jña séa natä' wï' tama' taköo eliwï'a tama' kí' yì tsañi', asa ñía ejä mali.

Matii katsoo tsja, tsa makua íwï' yì tsañi' kí'a, asiá jmacha tsja íjua' mi', jña ejä jma' jua' tsañi' kasi'a tsami jña ejä natä'a kuí nga 'na'a yì tsañi'. Asiá katsä'a, yì tsañi' asiá íjnaa. Ñí éa jú ítä'a tsa lì' táa jejui jä, enga 'na'a tsa, asiá katsä'a. Malì jä natä'a ítä'a tsa chijú jña ejä jua'a ema nakö'ö eku' jä liö tiyí' ma', íjä manee lö' namóa.

Tsa kasii: Timoteo Ayoctle
Xalamihua

* Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Orígenes y dueños*, México, Conafe, 2001, p. 65. (Hacedores de las palabras)

Jä xijo' jña m̱i'*

Ejmaḵi' m̱i' ñí yee, jm̱i̱i̱ ku̱i̱i̱, laj̱i̱ m̱i̱ fu̱í íñi' emacha lo'a
jm̱i̱i̱ chii tama' yee. Jä xijo' ku̱i̱' tama', kaje̱ lö' enee kí'a, ejä
kache̱a ko jña kam̱í'a emakuó'a kömi'; ejä kang̱i' m̱i':

—Tsa mi' rö' ki̱ä, e ajmó'o 'ni jm̱i̱i̱ li̱s̱i̱ s̱i' lamaa chijmo̱o táa.

—Tsa machi̱e̱ jna jee noo —kang̱i' xijo'—, ejä asiá kakuo
jm̱i̱i̱ emaje̱'i laj̱i̱ eku'.

—Ela' jua' ma e' jm̱i̱i̱ chii yee —kang̱i' li̱jä m̱i'—, ḵüa j̱äa
nga jm̱i̱i̱ ku̱i̱i̱ —jña ejí'a w̱í'a kö la' m̱i̱ fu̱í íñi' tsa kaji̱i̱ too,
ejä kang̱i'a kí' lofu̱i' jña tsa asiá liku' xijo'.

E 'nee jua': ejä jmoo jna' táa manga majä esiá
jmóo kiäa eliki'i ṯi̱ ítso. Jä tsa lofu̱i' jña tsa
sa'no' jm̱i̱i̱ täa najmo' kí'a jña asa neki'a.

Tsa kas̱i̱i̱: Esopo

**Kuä' 'ni ṯi̱i̱ ñí Yi kí' tsakä' jña
jmaṯi' lö táa tsoo.**

* Esopo. *Fábulas*, México, Editores Mexicanos Unidos, 2007, pp. 15-16.

Jä tsi jña chí moo*

Tsi: Gruuuuhhh, gruuuhhh.

Tsa 'lɛ': Kö jmi, jä tsi chijuä é taa tama' matii kanóa kö ío'a:

Chímoo: Jau, jua, jau.

Tsa 'lɛ': E 'no'a lakua lali' kí'a majä chea atï' la' yía ío'a jña kö' alaa kanõa kö oo mi' jua'a:

Chímoo: Jmo chii tsi' ajï' 'ni jna, asiá jma ï' kia'a.

Tsa 'lɛ': Matii kasee tsi tii...

Chímoo: Jau.

Tsa 'lɛ': kajää chí moo tsa majajö ne'a chii.

Chímoo: Jau, jau.

Tsa 'lɛ': Matii lília kakï tsífa tañi' rikiä chí moo, la' jmiï jä jua'a ejää jña tsi chí moo jmiï lakuä'.

Tsa kasii: Sandra Guadalupe Ac Chi

Kuä' 'ni tii ní Yi kí' tsakä' jña jmatï' lö táa tsoo.

* Sandra Guadalupe Ac Chi. *K'aayo'ob yéetel tsikbalo'ob: cantos y cuentos en maya*, México, SEP, 2002, p. 50. (Libros del Rincón)

Jmí chii kiä mikuí*

Kö juí jä tsatä si' yéa kangí:

—E kí'i jna'. Asaa xiá íjua' mikuí kiä jna' majä eli ja 'i, majä kí'i.
Jmí jä laji tsa ma takä jmowí körø.

Jöjma' kakuä jä tsoo siyi tsa sakuia jña jä kangí'a
tsatä si' yéa:

—Éli tä'a 'na tama' tañi'. Éla' li'.

—Asaa xiá eli kí'i' jna'.

—Jajma yie nga' 'naa tsi', chichí 'na náyia jña
jmí ní yi jña te' kömi' s'loo. Matii jmalee jä ñasi'
jna majä tsato' mikuí.

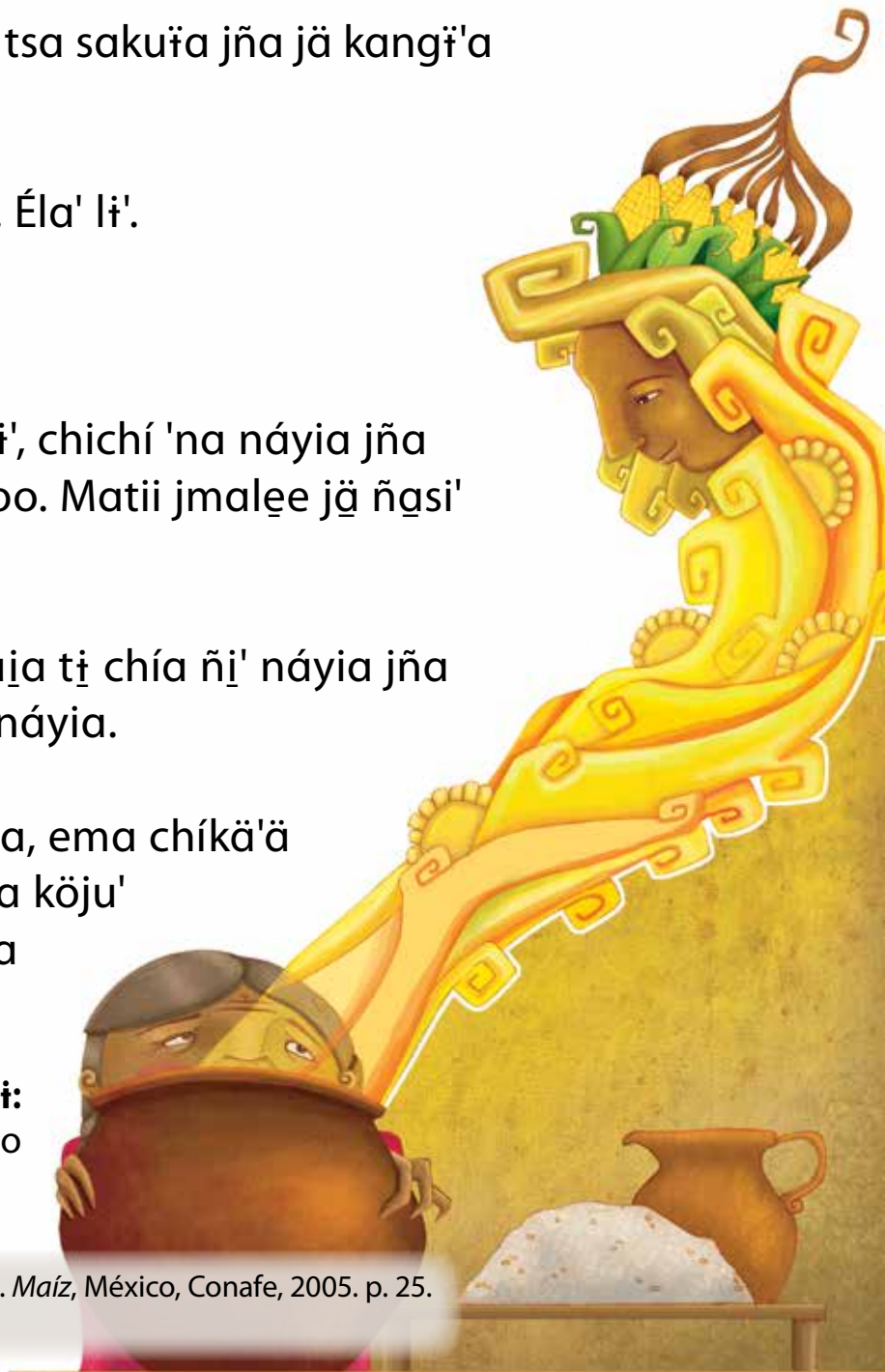
Ejmatía jú kí' tso siyi ekaia ti chía ñi' náyia jña
emfa lö' í kö orø kajñea náyia.

Jña kö matii kajñi'a náyia, ema chikä'a
te' mikuí kuí; ejä kajø tsa köju'
ema lichii majä litsia jña
lijmoa ja' i.

Tsa kasii:

Juan Santiago Santiago

* Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Maíz*, México, Conafe, 2005. p. 25.
(Hacedores de las palabras)

Jä tsañi' tsa kajii noo*

Echga jú kö jmií kañíi jä tsañi' ní páa noo ní wōo kí', íkuo ñía. Matii kachea írōō wōo kí'a jmalea pga noo, chalo'a kuo' 'ma t̥ila' náa jña kato'a yi, jña manee 'lä yimo' k̥i; e ngōo kōo yimo' k̥i, jña i tsañi' asiá li'a n̥ifa' emakōo t̥i i masi'a. Jña matii kaji'a fuí lö' í mato'a yi, ematsōo kōo kōmi'.

Ejä kango'a kuí enayía yi ts̥i' asiá kate'a eyía yi jña ejä ñítä'ä tsaf̥i ní jmaea yía yi, enítä'ä lö' k̥ia 'n̥i tsa. Jña i tsañi' ekaf̥i' tama' jña eka koo noo machi tama', jña lajä eka koo lö' í r̥iyiä jña kö jejuí s̥i San Juan Istaltepec jña ejä ekāa jma' lö' k̥ina ñaloo íkuu. I tsañi' s̥i Maksimí; jōjma i tsañi' kangā' t̥i ju'jñi jña kachaa lakō' el̥i jña lö' í ka koo, eka koo l̥i' lifa köjó *kilómetro*. Lö' 'n̥i l̥i' kaji' tsañi'.

Tsa kas̥i: Arturo López López

* Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Maíz*, México, Conafe, 2001. p. 39. (Hacedores de las palabras)

Ö tsami liyiä'*

Kö' fui jä tsöo siyi ema rikuí kö këkua. Kö a laa kawí ö tsami; matii kajne ñía siyi matä' íjä ö tsami. Jä íjü ö tsami kaju'a:

—Mató'o ju' 'ñe, é taa tsi'í.

Ejä jua' siyi:

—Joo, tsa ñii jna.

Lajü ö tsami ema líyia'a, tsa kuo chí.

Tsa nga 'naa fitia. Matii jë tsañi', jëa kö mi köö fo'. Ejä jua' tsami:

—Tsa kua 'nee jna'.

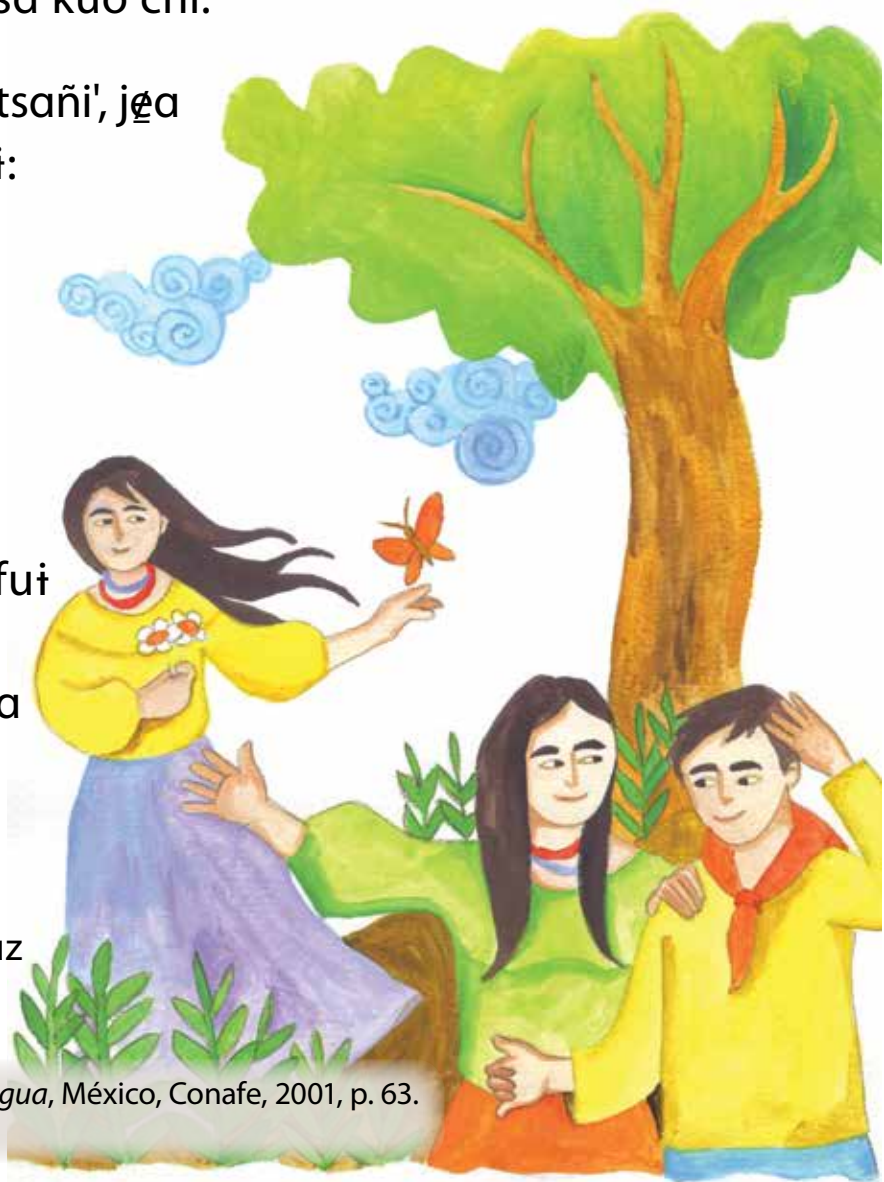
Lani jua'a jña tsa ngii.
Matii kajü' siyi, asëë tsami jmatä'ä.

E kafui' nga' siyi kajë íkö' fui la', jña ekajä ö semi' kä'. Í siyi kangä' kuí tï ju' jñi jña kachga lajü íkä sée jmía.

Jña lani ekatsä jú chga.

Tsa kasii: Albina Díaz de la Cruz

* Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Agua*, México, Conafe, 2001, p. 63.
(Hacedores de las palabras)

'Moo jña tsa kua' chí*

Emal̥ kö' fui jä tsañi' kajt̥t̥ jña 'moo ejä kajua'a kí'a:

—Náa jma' t̥t̥ jna 'ni.

—Asiá t̥t̥ 'ni jna —kajua' tsañi'.

—Ech̥a ej̥a jna lö' ejña jmt̥t̥, jäjma' jña t̥t̥ 'ni.

Matii kakuä'ä tsañi' ju' jñi kachaa íkä tsam̥ kiä ema t̥t̥ 'moo kí'a. Ts̥t̥' n̥ei tsam̥ kiä jua':

—Asiá t̥a 'ni, w̥i matii kal̥ kuia 'ni ema 'm̥ chí'i; jña nga etí'i chí' lokua' juo' majä asiá jma' likuia 'ni.

— Ech̥a —jua' tsañi'.

Ekatía chí. Et̥t̥ jmt̥t̥ mal̥t̥ jú, kakuäa 'moo jña kangä n̥ei tsañi' i.

Ekatsi'a tsa asiäa kua.

—Jäjma', n̥i asiá kua tsa kuo chí i, íjua' tsa kua' chí lää t̥t̥ jna —jua' 'moo.

Tsa kas̥t̥t̥: Josué Hernández González

Kuä' 'ni t̥t̥ ní Yi kí' tsakä' jña jmat̥t̥ lö táa ts̥o.

* Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Cuentos de engaño, para hacer reír y fantásticos*, México, Conafe, 2001, p. 27. (Hacedores de las palabras)

Jú chaa kí' yia' jña ki 'la*

Kö fuí jä yia' ema ngi chajoo noo; kö' alaa kafuï'a jña kö í i,
"chor, chor"; ejä jua' yia':

—É li'. Najua' li' jä ja' fuí' wí' la' jna. É li' nifa' kajï'a jna.

Ejä kachea ko jña kajea í i eja ñi' kö moo ó ki jña jua'a:

—'Ní ni, jä jna ki tsii elí' jä ja' fuí' tsoo lö' wí jna jña ejä
kafuï'; nifa' 'noo 'ni emasí' rø.

Malí' jä ki 'la, tsii' i yia' ma 'nee ti. Nátä'a kë jmi. Tíla' sama
lilee ti ka 'na'a lajï ja' chii tä'a jña.

Í yia' katø' liö, ñii noo, tsi noo, ja' kö' tsa, ja' chii tä'a kiä ki
'la lí' mi', já' mi' jña to' kä'.

Ekatii orø etia, i yia' jña ja' chii tä'a jña ka'wí kuí ewí
kanaí'a jña ja' chii tä'a jnä kiä ki 'la, ejä katä'a yia tsii
ewí katia.

Tsa kasii: Ermelindo Méndez Méndez

**Kuä' 'ni tii ní Yi kí' tsakä' jña jmatí'
lö táa tsoo.**

* DGCPI. *Relatos tojolabales*, México, SEP-DGCPI, 1998, p. 31. (Lenguas de México, núm. 21).

Lajt̚ ö jmijöö*

Elaa jú ch̥a la' mal̥ naa ekí' ö jmijöö, tsa makiä táa laíli' chima' jña tsa kuo jú kiä ñítaa jejuí. Kö jmií, ísia makua tsa chí ñítaa jejuí, ejä kat̥'a tsa kö jejuí majä jmar̥a kö tsoo kí' kaíia jña tsoo katä'a kö íjña tsa Chamula: ejä tsa lí' táa chima' jejuí jä 'nee j̥í'a tsa tä' tsoo ts̥í' i tsa 'nee j̥í'a tsa. Erifui woo or̥ ma'ne̥a lini' tsa majä r̥ wili' jmama' lö' tso katä'a ju' iñí. Tsa lí' táa lää asiá kaéa jú ju' jñía, ejä tsami kiäa kalia natä' taí' jmi.

Jmaa tsami kajmoo kö jú ep̥a tsañi' kiäa jña eí' tsa ju' jñía, t̥í sañía elijä kua 'nga ema 'loo. Tsami lää ep̥a jña kawí'a ju' jñí lajt̚ ö jmijöö; ejä natä' lajt̚ ö jmijöö kö í'nfa jmi majä tsako' ts̥a lajt̚ el̥ jña ekí'a tso ekat̥ia ejä tsatä'a ju' iñí, íkay̥a tsoo ití'a nayí' moo oo. Ejä kaliñí tsami kiäa jña e 'nga elaa läa.

* José Leopoldo Hernández Hernández. *Reflejo y vida de nuestras palabras*, Chiapas, Celali, 2004, p. 109.

Jä tsañi' jña mikui

Mangä macha joo nga' í kö jeju̱ íwi' tama' makuaa jä tsañi' wi̱i̱ tsi̱ tama' jña asëë makuo'a kí' íjua' jñe' séa. Laj̱i̱ mikui̱ eloo kí'a ema jmóa jña asiá maku'a íjua' jña séa.

Emali' kö íchijṉi̱ kä' ju' jña majä jmóa kui̱ loo kí'a. Laj̱i̱ ma'ṉi̱a. Jma kö' mam̱i̱ séa tsa kömi' mikui̱, ts̱i̱' ejä mang̱i̱'a ó ejä mikui̱ kí'a asiá likuoa. Jmakö' ma likuoa kömi' ts̱i̱' makuo'a tsa mikui̱ séjma cẖi̱i̱. Ejä séa ema o'a, emayie̱ tama' ts̱i̱a ew̱i̱ jñe' yijöa sakuoa lö' eloo kí'a. Emawi' tama' laj̱i̱ jmi̱i̱ jmóa í mikui̱ kí'a.

Í kö wuo ekanóo tsañi' enga' i̱ la' ekajnee ñi̱a jña j̱ea laj̱i̱ mikui̱ kí'a matä' ja' jña lajña jñea majnaa já' jña tsajöo. Tsa katarä rikiä namoo ḻi̱i̱. Ejä kachee séa ko ew̱i̱ ema i̱ taa tama', matii j̱ea tiwöo ejäa yijö rikiä; namoo ḻi̱i̱. Jajma' kaḵi̱ tsami̱ ts̱i̱i̱ ejä kajö yijöa ítama' mawi'a, ísaa makuoa mikui̱ kí' íjua' íwi'.

Jú ñii laj̱i̱ tsa

Tsa 'no' jú: Alicia Lucas García

Majä jmóa í jä yìmi' mexika*

Tsa macha joo tsa mexikas ematïa lö' elaa emaïa ekí' ela' ma jmóa í sìmi' chifuï'.

Tsa sée jmïa sama kuo'a sïjö jú masi'a ko 'ma ñíi. Ema jua'a lö' tsa machee ko 'ma ñíi emajï'a tsa ti jú, ewí 'ma ñíi lï' tsa ti jú jña ekuo'a lajï tsa tä' ko kía.

La' matii ti orø ku'a, jä yìmi' asiá mali ï'a jmi o íkö exiá tïla' sama ï' tsafuï' röa jña sée jmïa. Nijua' eka ï'a, jua'a asiá kuää jña élö' jä tïa tsa wï mi'.

Matii lisiä jä yï tsañi', ema 'moa mïñii kí' chitúa. Tï ílï woo jmiï, sée jmïa ekuo'a tsa 'ni esiá tsa natä' woo wï', majä nachøóa kö í rø kuï'a jña í rø lï' nga'. Jña matii jö' tsa 'ni ï echga jú ela' si jejui ñí chióa jña jäjma' laí si jejui jä emakäa imatö laí si yìmi'. Lajä matia la' echioa mïñii kí' chitúa í lï' nee 'ni, majä kiä sìmi' tsiï sako'a.

* Federico Navarrete Linares (coordinación). *Hijos de la primavera. Vida y palabras de los indios de América*, México, FCE, cuarta reimpresión, 2010, pp. 126-127.

Jä tsañi' tsali i*

Echga jú jua'a manga tama' jä tsañi' ekasóa ka' tsokuá kiä, tsa ngoo jeju+ si Motosintla jña tsali i; ti majä'a kalaa ikö potee jmi i'a jña kato'a ñi' mora kí'. Ekasóa la' ka' tsokuá jña tsa ngoo. Lö' chajoo fui matsä'a kanqa eo' jä yimi' jee noo. Tsa kayiä ka' tsokuá jña nga 'neä eli; ejä kajä etsoo li' jä yimi'. Jä jua' tsañi': "Ah, iwi' tsami, ali katäa ilaa rikiä yijöa".

Ekatäa tsa, ekasóa ka' tsokuá jña yimi' jña tsakäa fui. Asiá nga' mali wi'a matii kajua' yimi' katsi'a tsañi':

—Jä 'ni jna.

I tsañi' kajña chíje ñi yimi'. I yimi' kiä mijä jña miñi ka' tso. Ejä kafui' tsañi' jña ma 'neä katäa yimi', tsi' asiá mali tsa kí'a; ejä katsoo tsia ema kiä kö potee jmi i'a ñi' mora kí'a, ekachia jña kaséa ñi tsa 'li'. Lanii jmóa majä Katäa kí'a.

Ejä jua'a li' jmi i'a jña nayi' li' tsa sachä tä' kiä tsa'li'. Elaa jä kö jú ti tsatäa mi'.

Tsa kasii: Enrique Martínez Bravo

* Carlos Montemayor (coordinación). *Lo' il maxil yu'un Chyapa I sk'op ya'yej jlumaltik Chiapas I Voces de Chiapas I*, México, INI, Unidad de escritores mayas-zoques, 1996, p. 61. (Letras mayas contemporáneas, núm. 14)

Jú chaa kí' mi 'ne'

Mangá macha joo nga' asiá maku' tsa miku', ejä maku'a lajĩ ní mi i yí 'ma. Kö jmiti, kö 'naa tsa natä'a ñi' noo, íjä katä'a e 'lä wuo. Íjä katsä'a lajĩ níi ja' emaxä'a jña emakö'a ja' tifuĩ. Kö' alaa matii jëa natä'a ö ki 'móo, ja' ema takiä kö esiá ejnaa etee jña enee, asiá maña ejä.

Ejmóa kö jú tsatä'a ko' kí' 'móo. Ejä chatä'a ínee kö naköö loo fuo' tama' jña enii jña jëa lati íjä wo'a fui' mi' etee. Í tsa ma 'nee jëe tiñi' tsí' asiá emajna íjua' mi', lakö lajĩ chinii. Jmaa ngi'a rö' é jmóo majä tii fui' mi' jnaa. Já tsa i jëe já jmalee fui' naköö loo majä wo'a ete'e 'ñe já jña eliwoo nga' jmiti katia íka fuia, tsí' kö' sali' alaa kata' köö jña ekaë' fui í mate'e mi lí 'ma, jmalee wuo tila' naa jña ejä kapäa tsa matafui köö.

Ejä katä' tsa woo, napáa ko' chía jña jmalee jia jmiyi 'lä. Ejä ímajëä jmiyi já nga ekiäa 'milijá yí yí' chía. E jmiti naa malí' já tsa, tsí' kají'a já mi 'ne'.

Akí'a i jna' eka tso'a miku', ejä eku'a jmiti nga.

Jú ñii lajĩ tsa

Tsa 'no' jú: Salvador García
Gaona

Jä fuimoo 'mi jña jä séje'

Kö jmi+ jä fuimoo 'mi ekaji+ jä séje' kö kékua jña katsi'a tsa:

—'Ni kiä' ló' wua' nga' tsí' asiá liyiä'a, ejä asëë 'nga 'ni; ekä' lî', jna kiä kuo' liyie jña wua' jña laji+ tsa söö jna.

Matii kanóa jú laa, i séje' kajma yie tsii. Enafui jmi+ woo.
Kö tiiyé jä fuimoo 'mi ema rikia ñiyie yí kö 'ma ewí makui+
lia, matii kö' laa kajea jia jä tsañi' kiä kö mora jña kö ñiti+.

Ejä fuimoo 'mi ma 'nee kuí tsí' i tsañi' jña tii kuo kí'a kajia
jña ekasä'a. Ejä tsañi' kakí tsii: "kuo' laa ekö jna majä níku'
ewí jia chée jma tama'".

Matii kajea laa séje' kasi'a fuimoo 'mi:

—Jna emakuga ko kia'a jña asiá ekasä'a jna, kangí 'ni kí'
jna ewí e'li' tama' 'naa jna, tsí' 'ni nga, wí eliyiä'a jña ekiä'a
fui' liyie tama', ekö'a 'ni —ejä kangí séje' jña ekaia jmi.

E 'nee jua': Lani+ li', nijua' jä' jä tsa saré lî', asiá 'læ' 'ni kí'a jña
asiá 'lä' 'nía. Ö kaji' 'ni la'í kaji' fuimoo 'mi.

Tsa kasi+: Neri García Valencia
Tsa jmo': Manolo Pérez Salvador

Yee jña si' la' malí jmí kuí*

La' malí jmíkuí, lö' elaa malí' manga tama', emaníi lakö ní Kua' wō, ejä yee jña si' asiá mali kuōa jó' ní kua' wō. Emalí'a ö sîmi' tsa tañii tsamali' sikuí jña moo 'mamoo tsa matä' kö ju' mi'. Asiá matä' kuafui kiā íjua' jösia'. Lö' kö jä maku' si' malí' 'lææ matä' chí yee. Lají ö malí' tsañí' jña asiá makuōa jó'. Ejä, lö nii yiā tīyíé malí' jñe' kuō jö' yi ní jmíkuí.

Lajä masiä jñii naa ñaloo tsa *tarahumaras* í asiá mache' ejmōo wí emaníi jmíkuí. Majä natä'a etasiä'a kuo rö, jña la' malí' jä tä'a. Laníi asiá mali jmóa táa jña asiá mali kuí rö.

Jäjmā' tsa *tarahumaras* nítä'a ñítea yee jña si'. Kajmóa tsa mīi eyæa ñisía jña cru ejli' jña jmi teswino. Laníi lileæ jnaa yí' jña kuōa jó'. Elaa malí' la' malíleæ.

Tsa *tarahumaras* tä' nqa, sījō tsa jñii naa ñaloo malí', ejä chāa jú laníi lī matii lijó' ní kua' wō jña jmalexa jmóo táa jña li jāa ní rö.

* Federico Navarrete Linares (coordinación). *Hijos de la primavera. Vida y palabras de los indios de América*, México, FCE, 2010, p. 201.

Ítä' tsa seris*

Lö' eye'a tsa tungj ekí' tsawí ejmoo tsa seris kö jejuí kóo tsa sakö itä' lö' ñii woo itia, lö' íjä ití koo jmi ñi' jña misóo kí' Sonora jña kö fuí' ití Baja California.

Ema chajoo, tsa köjú seris ema kitsá la' íli' kö jñi tä'a emali' kö ju' itä'a kölee tsa, jña ejä jú jmakää tsa nga, ejä jmóa si'jñi eli' na 'ma chii kömi', jña kuo' 'ma jli enatä', enatöö móo 'mamoo jña natöö ti ñi' jña sikuo' fimoo jña kí' ja' jóo kiä jmi ñi'. Eli' töjú tö metro kiki' lö' ísi' jña kö tila' ñii.

Lajä, nga ejmóa si'jñi ka' jña eli' na 'ma chii 'ma wua', enatöö fuí' kuiñi lata o eli' kuiñi moo yi kartö, na 'ma mi' kí' emate' mijmí jña íkö' ñii esi+, ejä jma ñía tiji.

Lajä, mi' salí' laji si'jñi enakiäa kö kuo' jñi ejmóa eli' këyi, íku'a o íjñga tsa.

Eli' íkuí jã tsa seris ejmóa eli' könaa siwi' esiá këjmi, o eli', jña si'mi' ló' erijaa ñii woo. Matii lile jmi+ chijii ekuia këjmi, itajnaa níi jña íjlö' jójmi. Lajä li' jú tso köchäa tsa seris kuí ñíjii; jmaa tsa siyi tsajne' kuí ñíjii, jña wí lanti xiá ö lanti chii.

* Federico Navarrete Linares (coordinación). *Hijos de la primavera. Vida y palabras de los indios de América*, México, FCE, 1994, p. 35.

Simi' tsa kaku' mikui fuḷ*

Jú cẖa tsaṯä́ä *mayas* kí' tsi noo, lamáa sama ḻi'a tsi noo, tsamaḻi' jä y̱imi'.

Ecẖa jú kö' fuḷ jä tsañi' kas̱i laj̱i ǝ s̱ijö ṯi jee majä najmóa í kuḷ.

Matii tsaṯä́ä simi' jee kaj̱a ela' jmaa mikui fuḷ. Ekasöa tama', laj̱i fuḷ s̱i jmía tsa jmóa táa, eku'a laj̱i níkuḷ fuḷ lö' íliku'a.

Ejä kö jmiḱ i simi' kaj̱i' tsi noo jña asiá jma jajnaa ṯi ju' jñi. Matii kakuḡ' tsañi' ju' jñi kang̱'a tsami kiä ṉei s̱ijöa:

—A j̱i' natä' simi'. La' ma natä' jäa jee asiá ma najnaa
—jua' tsami.

* Federico Navarrete Linares (coordinación). *Hijos de la primavera. Vida y palabras de los indios de América*, México, FCE, 2010, p. 161.

"Engi̱' jna̱ jñe̱ ṉjua' siá̱ kaj̱i'a", kaḵi̱ tsi̱i̱ tsañi̱' jña̱ kangoa̱
najṉaa.

Tsa̱ ñi̱j̱ee̱ ímatä' s̱imi' kiä̱ írö̱ jee, tsi̱' matii̱ kachea̱ asiá̱
katsä'ä̱ ífua' jä̱. Jäjma̱' katsi'a̱ jñe': "Engi̱' jna̱ jñe̱ ṉjua' s̱imi'
lää̱ makaj̱i' tsi̱ noo", jña̱ jmalea̱ 'no' íṉali. Kangia̱ lakua̱
lali' lakö̱ jee laṯi̱ í̱ katsä'ä̱ elí̱ jóṯia̱ kí' s̱ijöa̱. Ejä̱ jóṯia̱ ekae̱a̱
tsañi̱' kí' s̱imi' kiä̱ emasóo̱ ñí̱ kö̱ naköo̱ loo̱ jña̱ íj̱a̱ kaj̱i'a̱ tsi̱
noo, ejä̱ jnaa̱ jóṯia̱ yiä̱ ṯiyí̱ naköo̱ loo̱ asee̱ jma̱ li' ṯi̱ tsa.

Ejä̱ la' jmi̱i̱ nga̱ tsa̱ *mayas* jua'a̱ mikui̱ jmoo̱ 'li' ṉjua' ku'a̱
ṯifu̱i̱, ewí̱ i̱ tsa̱ ku' ej̱i' tsi̱ noo, laí̱ kaj̱i' s̱imi' ṉi̱i̱.

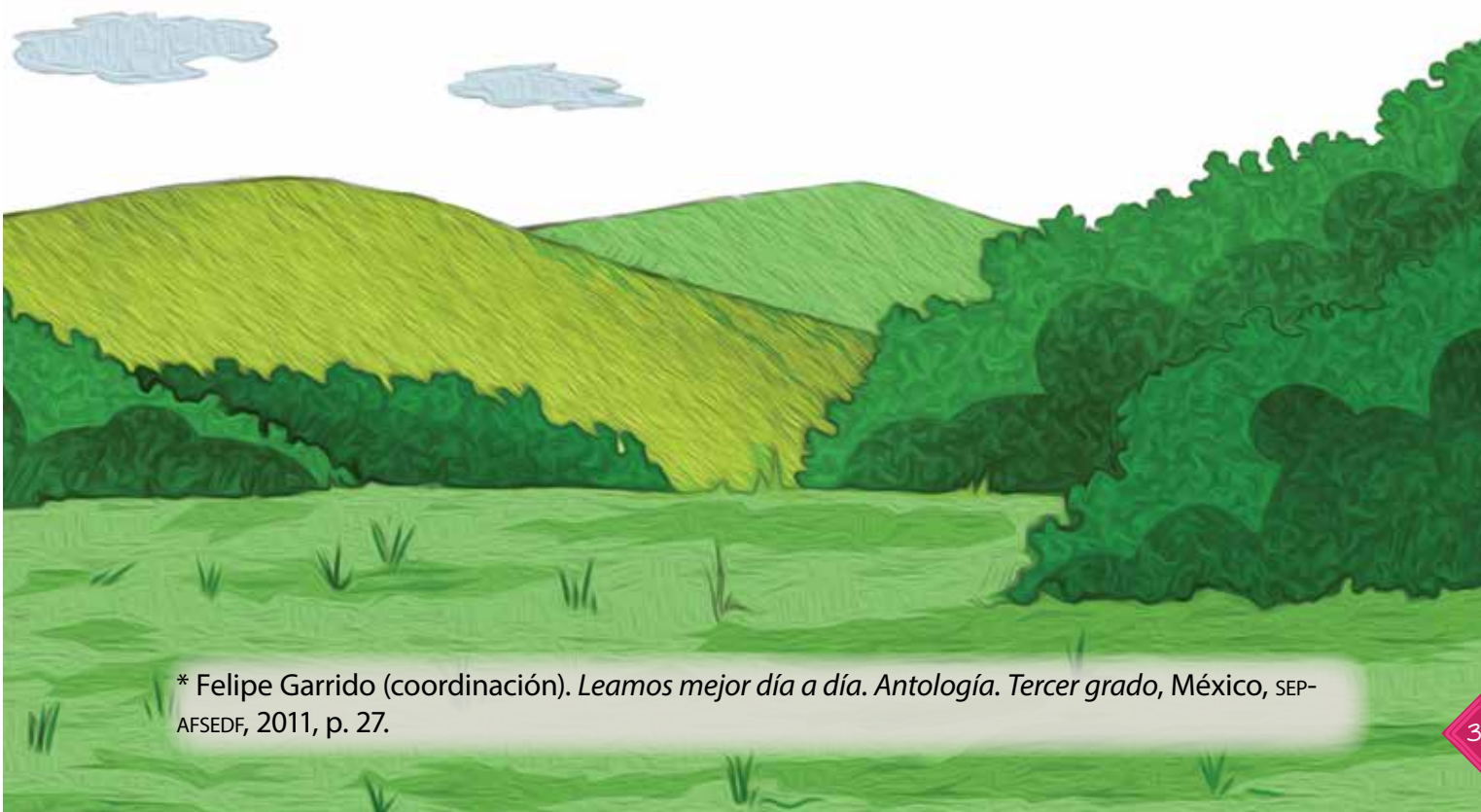

Tsa natä' jña oso*

Ö siyi tsa kö jú ema rifui chajoo noo 'mĩ' kö fui najñe' matii kö' alaa kanoa éi tfa jee jlu' 'masi'. Ejä lia jä loo machee ko kí'a, jña jä tsa kakuĩ jmalee soo kö 'ma tla' chiji jäa chiko':

—Ay, Finari kiä, njua' lĩ' jä ja' pö jñi.

Enga makatĩa kö kuo' matii jä ja' pö jñi fui' tso kafé kawii jee noo wĩ. Tsa siyi maka soo 'ma jña esä'ä tso' jña kuóa jña tfa, jña ijua' sakafa kuo íkã tsa jña majä jma ää tsa tsoa. Ĩ siyi kajña tiwoo ejä kakéa ñi woo jña kajmóa najua' tsa rijöo, wí lajä ema kanoa jua'a asiá oso lĩ' jmiĩ kö'a tsa rijöo.

* Felipe Garrido (coordinación). *Leamos mejor día a día. Antología. Tercer grado*, México, SEP-AFSEDF, 2011, p. 27.

Kö jú ti jú kuo echii, wí oso elikä ko kí' siyï tsa makajmó
rijöö, ekajï'a ñía jña ekajuäa tsa jña oa; jña, asiá jmóa
íjua' kö, ja' ngä' fui íma jaa, lajä kajï' lajï ö tsa kö jú.

Jäjmä' siyï tsa maka soo 'ma kangïa kuí kachii rïa tsa
jña jña kasi'a tsa:

—Ewi' chii katï 'ni, i oso asiá kajmo kia'a. Tsï' ejä lïa
esiá kasi'a kë rikua'a...

—Laniï li' —kangï' ijä—, eküoa jna kö jú matii wi ïï
íkö' fui la' erø 'naa tsa jña.

Tsa kasiï: Esopo

Jú chaa k'í' jä tsañi' ma 'neä lisia kuu

Ema kuaa jä tsañi' ñí jmi̱ kuí tsa ma 'neä lisia kuu jña ejä masia tsa jmóa *misa* jña emaæa nga' ímja majä kuaa laj̱ lisia k'í'a, ts̱i' jmi̱ tää ngíä tañi' mi' jña saḻi' jmi̱ kuqa lö' ema'neä.

Kö jmi̱ kĩa ts̱i' ts̱oo írö w̱oo k'í'a jña ejä kang̱oa. Íkuo nga' kangíä jña ṯö metro majmo' majä chéa írö w̱oo k'í'a matii ekajia jä tsa kua ts̱i' ká' tsokuá ejä kajua':

—Tsa cẖi' ṯä'. Jña kĩa ts̱i' tsañi': "Elijä fuí' jna tsa cẖiite'e jña yia' tsakuí jna 'ni'".

Jäjm̱a' tsa kua ts̱i' ká' tsokuá kajua':

—É la' ḻi'. Élijä jmi̱ tää ngí'í taañi'.

Jäjm̱a' i' tsañi' ngä' fuo' kangí'a taañi' wí ma 'neä e 'lä siaa; maḻi' jä jm̱a' kangí'a:

—Jú tsóa jua' 'ni, jna kää jmo w̱i̱ ts̱i̱' asiá maku̱a ḵji̱ ejä kuga taañi'.

—Íjua' jmi̱i̱ tää kää jmo w̱i̱ saḻi' jmi̱i̱ kua kö esiá, lö' kuu ñii kää jmo w̱i̱ ñijmó'o jña ejä tajmóa s̱i̱'jñi' i̱ fuo' jña eliyie'. Lakua laḻi' enaḻi' kuu née. Tsañi' nii 'ni ṟe, kö mi' jmo' majä ḻii s̱i̱'jñi' i̱, jña lö jä jmo' kö ñii jmi̱i̱ siä' jña tsa makuä' 'ni. Kuaa ñi' i̱, tsa mañi' jna, kuaa ng̱i̱ írö w̱o̱o kia'.

Tsaka̱i̱ tsa kua ts̱i̱i̱ ká' tsokuá jña i̱ tsañi' kang̱o̱o taañi' tama' írö w̱o̱o kí'a. Asiá kang̱i' a ew̱i̱ mañiá esiäa kö ñii jmi̱i̱.

Lajä jña la'í kajua' tsa kuats̱i̱i̱ ká' tsokuá, ekaṯi̱i̱ kö ñii jmi̱i̱ jña kajöa.

Jú ñii laj̱i̱ tsa

Tsa 'no' jú: Lucrecia Velázquez Juárez jña
Federico Velázquez Pérez

Tsotí sufí*

Tsotí *sufí* machqa jmiî tää kö jú 'lɛ' jña tîî la' samatsä jmakö yi ɛa, tsî' sîmi' tä' ñitiî asiá jmiî ngî chía ö' su jua'a...

—Tsotí —kangî' jä sîmi' kö tqa 'lo—, 'ni cha' jú jña jna' tsî' asiá kajua'a 'ni e 'ne jua'...

—Ejä asee jmoo —kajua' tsotí—. Kuo' 'ni jna juq' majä lirɛ kuo 'ni kö jmaa miyi.

—Lijma', tsotí —kangî' rɛ nga' yîmi' î ñitiî.

—Ema 'no jna, majä rɛli', ewî' jna miyi kiá'a jñɛ. Kuo' 'ni jna.

—Jä. Lijma' nga' —jua' yîmi' î ñitiî.

—Siá sö'ö, nga la' emasiä'ä ñitu', echíjuî jna tîla' fuî' majä nga' wí' rɛ li'.

—Ema söö jna... Tsî' asiá 'no kuo' 'ni táa wua' lö' ejña'a, tsotí...

* Jorge Bucay. *Cuentos para pensar*, Buenos Aires, Argentina, Océano, 2009, contraportada.

—Asiá lí' táa wua' nijua' jna kuo' 'ni. Kö jä 'no ejmae jna...
Kuo' 'ni jna lajä echífuĩ jña o jājma' kuo' 'ni...

—Asiá, tsotĩ. Asiá sōö jmó'o enĩ —ejä kangĩ' kö' sali'
yĩmi' i ñitĩ.

Ejä tsotĩ kajña kölæ jña jua'a:

—Nijua' jna kajuq'a e 'ne jmakö jú
chaa... lajä lí' najua' ekuo' ekú'u kö
mĩ 'ma ema chifuĩ' jña o.

Kuä' 'ni tĩ ñí Yi kí' tsakä' jña jmatĩ'
lō táa tsoo.

Jä tsi ní'

Tsa lää malí' jä jíkuo matä' jmä jña íwí' nga' ílí' jejuí fuo'.
Masí' jä tsi kiäa ja' makua jñaä ejä ema jnaa nga'.

Tíí kömi' jmíí rifuí ì tsa jíkuo katææ jä yīsī' majä asiá
satä'ä jma.

Erifuí jmíí jña tsa jíkuo tä'ä yä tsií wí kají'a tsa kö ju'. Ela'
lijua' kí' tsi ja' malí' najua' jä wí' tsa kö ju', emakóá jña ema
jmóá í yīsī' matii siä fuía.

Kö tqa 'lo tsa jíkuo kajmoo fuí' kuí ní yita' tiko' kí' sī'jñi tala'
ríkuí yīsī' ju' íkuja, tsa rikiä jña tsi.

Malí jä jmachæa jña maja kuqa
maku'a, kö' alaa kajæa wí ì

tsi ju' íkuja yimi', chíjua chikö jña sî'a oo nako' jmiyi, ejä kachea ko tsa júkuo. Lali jä kña tsi tsañi' lö' li' ema kajmoo ja' jña see nga' jma kakña, tsangoo ñikiäa kö tii jña ejä kaña kí' tsi kuoa ja' 'ni mitii.

Kuí nga' katä'a ju' íkuja majä jña lö' emali; ejä kajäa i yisi' tsa risiäa jña rikoo ñi jimi' kí'.

La' yiä tsi kasä'a yimi' jña matii natä'a ti kë o', ejä kajäa rikäa jä mi'kuua tisia'.

Ti majä la' íli', tsa júkuo katä'a taañi' jña ewi lia lö' kajmóa majä kuoa 'moo ja' chi tä' kiä tsa, lijma' tsi ní' ekat'i yisi' kí' kö 'moo tsoo.

Jú ñii laji tsa

Tsa witsi

Echaa jú malí macha joo tsa matä' kö jejuí sî Tamulté íti Woo mií, tsa katí jña tsa witsi jña kawí'a tsa e 'ni majä ka'no'a ítä'ä tîí jee ma'. Ejä ma'nea tsa lää ema wo'a lajî ete' ju' jñía, eîa lajî kuafui, esä'ä tsami, jña e 'lä esií.

Tîí malí wo'a lajî ema kí' tsa, lö' kömi' tsa makatî' ñítä' tîí jee ma', ja jnaa tîí ju'jñi katso'a nali' lajî náfuí; ema ku'a rijaa, náya li' jî tilî jña mikui náki'.

Kö mi' jña jma kömi' lî tî' tsa jejuí tîí malí tia jña tsa witsi matii kawia ñí jejuí ímatä'. Lö' jmií katä' tsa witsi lää, fuí tsa kajmo kuu kí' ekajmaa chió ñí' woo; tsí' asiá kuo jmií majä masæ'a kö esiá íma chiqa lajî ekí kuu.

Chaa köchää tsa elí kö yi ñí woo, íchijua' íjä malí' chió lajî ekí kuu. Köchää tsa jmoo eyæa íma kayiá yi jä; ejä katso'a tö 'ni náya sî *butifela* enakä' jña kuu née.

Lajä laa, chaa kí' tsa ma 'nee juq' kö jú ímaja lajî kuu siá kí'a matsai najua' kö sajæa a laa, ejí' lî' jua.

E machaa jú lö' tsa kiä tsií emache' kuu, ejä makuqa tsa jú asiá mali chaa jña tsa sî ejä katsqa majä li lijmöa lajî ekí'a.

Jú ñii lajî tsa

Tsa jæ' jú: Manolo Pérez Salvador

Jä fuimoo jña situ'*

Fuï tsatää machaa jä situ' kayiä kö ju'kua jña ekajia jña jä fuimoo.

Situ' kangï'a:

—É jmo'o ílaa.

—Ekuğa 'no'o kö elikí'. Jña 'ni nga e 'no'o —kangï fuimoo.

—Ejä jna jaa kua ĩ jmi.

—Echæa —jua' fuimoo.

* DGCPI. *Relatos zoques*, México, DGCPI, 1997, p. 37. (Lenguas de México, núm. 17)

Malí jǎ jma' kajua' fuimoo kí' situ':

—'Ni, rǝ tungǐ' tilaa tǐnǐ, asiá wuä'ä, tsǐ' jna wua' táa ngǐ,
e 'no' jna ǐ la'í jmo'o 'ni, eli' eliyie' mi' ítsä'ä tǐyí' wǐ'.

—Lanǐi lí' —jua' situ'—, nǐjua' 'no' 'ni eli 'ñaa jna 'ni tǐyí'
wǐ', majä jǝ'ǝ la'í lí'.

—E rǝ lí' nga' —jua' fuimoo jña ekatǐi tsǎ.

Lanǐi, ǐ fuimoo kasoo ká' situ' jña kaǎ, ematä'ä tǐyí', ejä
fuimoo kasi'a situ':

—Ejia jmo 'lí' nga' mǐchi'i.

Ejä jmakää nga' situ' jña jua'a:

—Nǐjua' ka'lǝ'ǝ la' jöjma' tä'ä 'ni ílí laa.

Ejä kafuǐ' fuimoo jña asee jma kajua'a. Malí jǎ jma' nǎko'
sǎ, kö' la' kajua' fuimoo:

—Ejia jmo 'lí' nga' mǐchi'i.

Ejmakä situ' jña jmóa katä' fuimoo, ejä kafuǐ kuó' ka'a; si'
yéa malǐ' tsa yia ekajmoa, ejä kiä fuimoo kuó' ka'a enajmo'
tǐla' fuǐ' nakö'.

Tsa kasǐi: Inocencio Domínguez D.

Jä fuimoo jña ṃị'*

Ñi' kö jṃị, jä fuimoo

ö ḳị ṃị' ṣị'a:

—Ñi' j̣ị kụị' kụịị laa,

ṣí' jna, é ku'u, tsa rö'.

—Ku'u ṃị fụí iñí' —

kang̣ị'—, jña ṃịkụị jña

ṃị 'ma ṣị, laj̣ị ekajña

kí' jṃịị ỵe' moo 'ma

wnajmoo 'lä ḳịị.

—Ay, liỵịä 'ni —kajua'

ejä fuimoo, tañi' nga'—:

—E ẉịcḥịị siä' kia', é ẉị

ṛẹ ḷi' jmoo, tsa kua ko,

ṭịla' jna tañii jna ḳịị

ñi' jṃị laa kuaị lalö jṃịị

ñii, jṃaḳö' ku'u jä ö ja' j̣ị.

—Tṣị' ñi' jṃịị woo laa,

é jmo'o —kang̣ị ṃị'—.

Jña ejä fuimoo kang̣ị:

—Jna, la' jú tsoo, laj̣ị

jṃịị ṛịkịä ṛịkụị ṭị ñi' ju'

kí' jṃị laa, jña jṃaḳö' ḷi'

jä jna, ñí ẉọ ejmakụị'

ṭu'.

—Ejä jäjma' asiá 'ḷe' 'ni

—e kang̣ị' ṃị' mi'—, kí'

tsoo kụị' ḷi' tsä'ä, íjua'

fui ẉi' i'í; ẉí lajä ḷi' lée

kí' ñíkua' laa, ṭịị jñe' tsa

nee í, ṇịjua' ṣẹẹ ḷi' jṃịị

jmoo táa, siá ḷi' jṃịị

kuaa kí'a.

Tsa kaṣịị: José Joaquín

Fernández de Lizardi

Kuä' 'ni ṭịị ñí Yi kí' tsakä' jña
jmaṭi' lö táa tsoo.

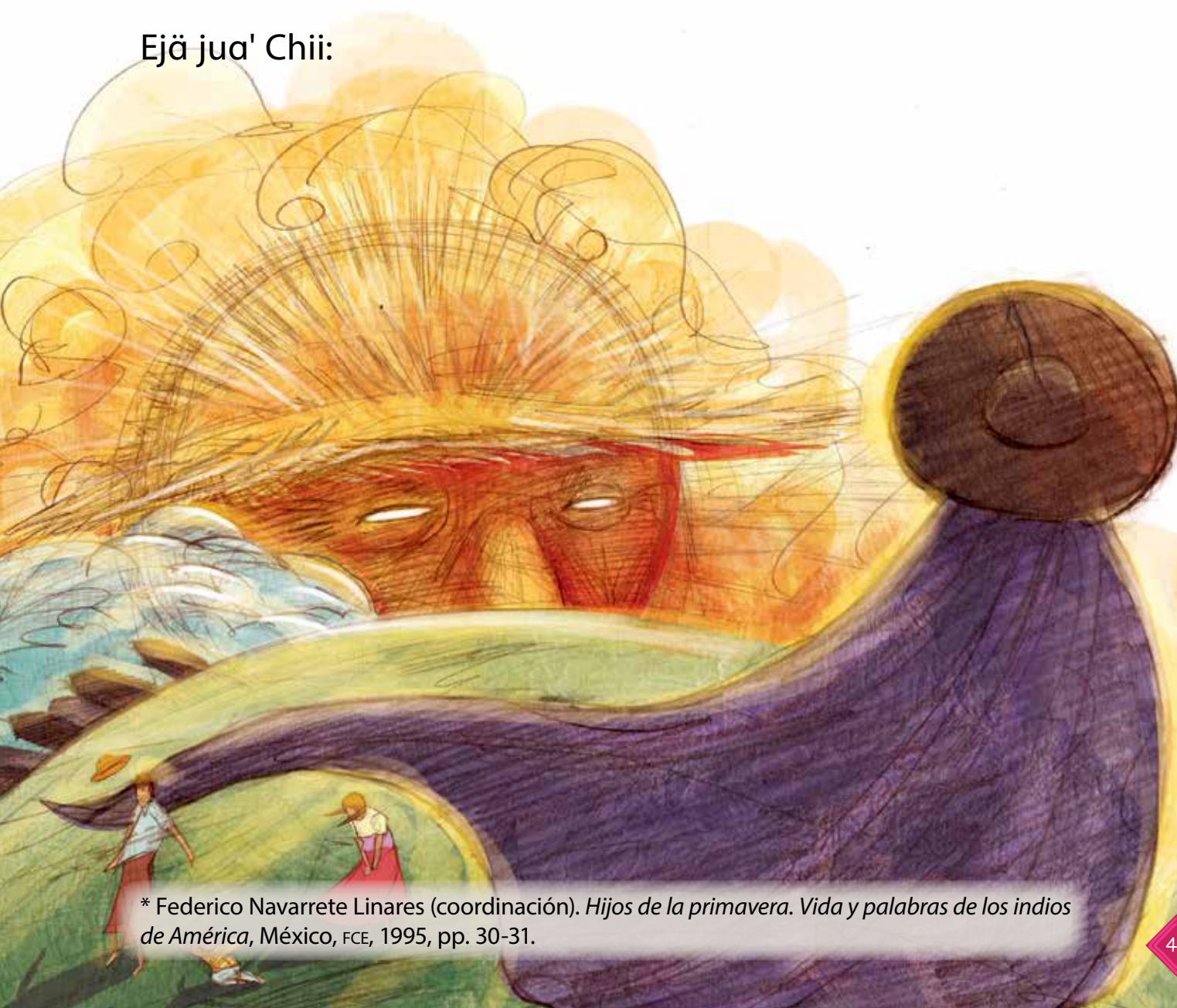
* Berta Hiriart. *Fábulas clásicas*, Antología, México, Lectorum, 2000, pp. 55-56.

Yee jña Chii*

Chii jña Yee ekají rö'. Chii ma'ía kö 'mí' kuo, kö 'mí' ritsí kó' lí' jñí jmí' nga' jña kö s'jñi fuo' nga'. Ejä Yee emajee jña m'ñí nee ká' tsoo jña eyí', tsa tsi' nga' ñí' kö s'jñi'í lí' xöö chíi.

Ema lí' jmí mat'ia, íjä köa í' pii, majnea liñii ñla' íjü ö ema lí' nga' wí' pí.

Ejä jua' Chii:

* Federico Navarrete Linares (coordinación). *Hijos de la primavera. Vida y palabras de los indios de América*, México, FCE, 1995, pp. 30-31.

—Li' machii nga', tsa rö' Yee, lö' jä lijmo jna... jna jmo ñ
jña chii sfjñi'i, elisii'i ti siá eri i'a yisi' kiä'a jña see ka' sfjñi'i.
Ntjua' siä jna asiá lijmo'a yia'a laji eliso.
Ejä kangii' Yee:

—Jña echii kji ejnee jna lö' e 'no, ejmo ngia 'no'a eri i'a
jña i' ñi' noo jña jmiroo kë jmi fuo'. Ejmo yia jmi chee jña
ekia siä kí', tiküä'a jmo táa wi echii. Jña 'ni lajä, tsa rö'
Chii, lijmo kji sfjñi'i, 'mi' jña latii 'mi' ritsii ko'.

Ejä Chii jña Yee ekóa. I Chii jmalee jii laji pii tsii' asiá kaki'a
jmii kji sfjñi kí' Yee, siaa nakó' ijua' kö jó' kí'a, siaa kai' yi
nee kí' miñía.

Matii katii' Yee lilee jmachía ngä' jña nga' wi'. Echii tama'
mali' yee la' wi' Chii, ewuo'a jña jmóa jmichee, ekia sfjñi.
Mali jä jma' ekia 'mi' jña 'mi' ritsii ko'.
Latii jmii jä li' kuafui' Yee jña Chii jnaa tungii tiküä' ofui,
ejä ffa wi kaia.

Jä tsa tañii*

Chaa jú mali' macha joo matä' tsa jíkuo emali' tañii nga'. Kö jmi' i' tsañi' kangoo jña tsi kiä nasiä' ja' tä' noo. Matii chatä'ä kö jee maku' jña tsi katsä' jä jí', ja' ka'ia lakö jee maku' lati' kö oo too fuo'. Íjä kai jí' jña ejä kajña tsi chijə tiko'. Matii köläə kachee tsañi', jəa too fuo' jña ejä kaia. Ñi' too manee tu'chee kuu jña ejä kää kö jña wi ɣa. Matii kachä'ä ju' jñi kasi'a tsami kiä:

—Kug mfi' kö' kö kajö li' i' jña jmijöö.

—Echəa —kangi' tsami jña tsangoo.

Matii kachea jña jmijöö kasi'a:

—Jmijöö, kuo' jna kö' kajö chaa i' kiä'a.

—É chaa i', siajöö —kangi' jmijöö.

—Echəa, kiä 'ni —kajua' jmijöö.

* Carlos Montemayor (coordinación). *Lo' il maxil yu'un Chyapa I sk'op ya'yej jlumaltik Chiapas. Voces de Chiapas*, México, INI, Unidad de escritores mayas-zoques, 1996, pp. 62-63. (Letras mayas contemporáneas núm. 14)

Tsangä'ä tsami jña tsañi' kiä nga kuo'a kajö cha*ä* i' jña matii kal*ä* cha*ä* i' kuu ema katsó*ä* ejä kas*ä*'a tsami kiä naj*ä*'a kajö cha*ä* i', ts*ä*' asiá lili'a ema chiku' kö í'kuu. Ejä lili'a, mal*ä* jä kachee jmijöö ñíngi'a atii mañi kí*ä* kuu.

—Íjnaa, kö jee maku*ä* katsó*ä* —kangi' tsañi'.

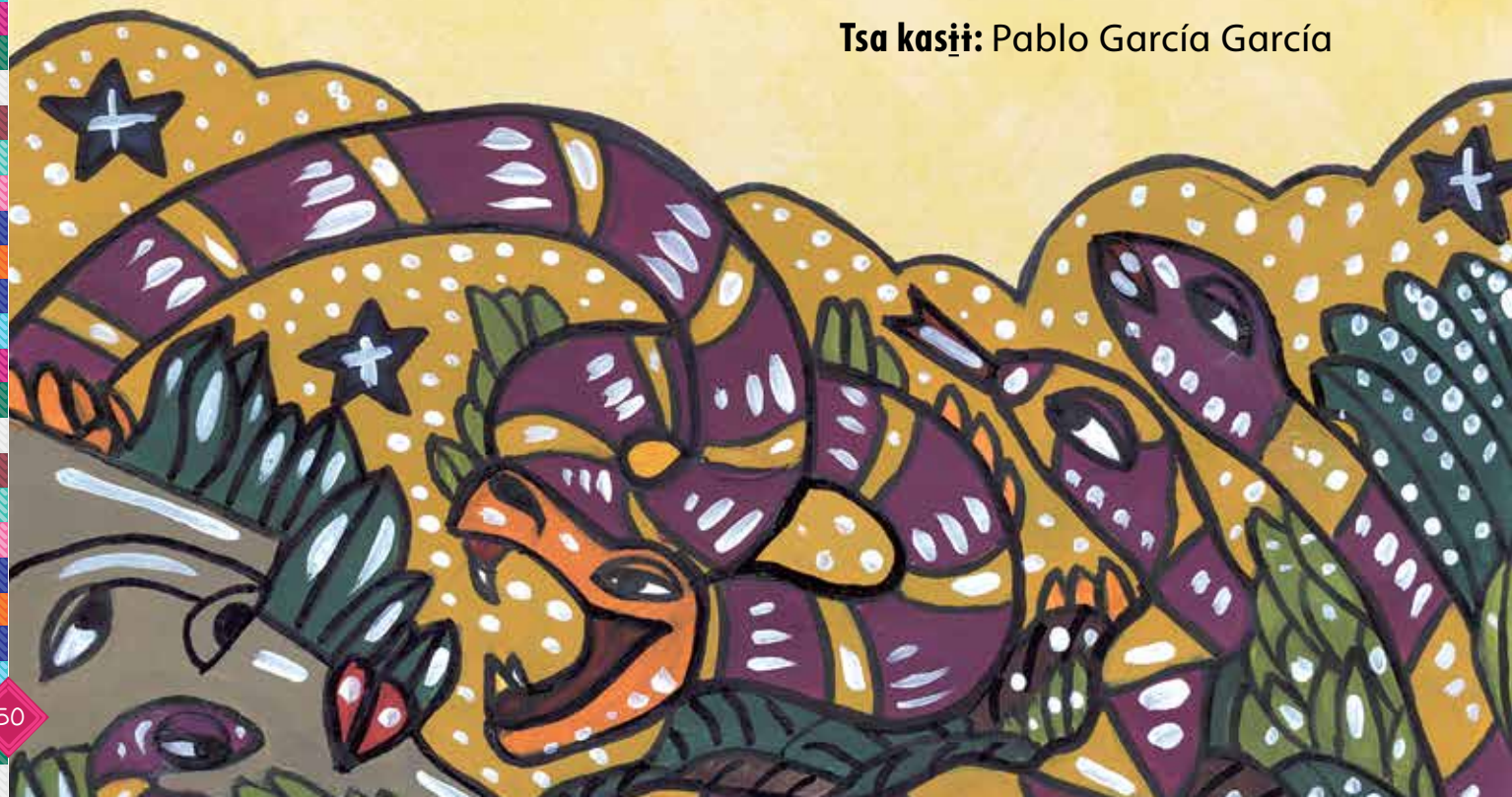
—Asiáa jma siá, jmijöö.

—Enee íkö mi', nijua' 'no' tsato'o majä tsakii —kangi' tsañi' kí' jmijöö.

—Mató'o —kajua' jmijöö.

Matii natä'ä, tajña*ä* lookä' kiä jmijöö; matii chatä'ä ínee too kawo'a tö tu'chee jña ekuo'a lookä' lée. Matii kachä' jmijöö tsañi' ju' jñi, ekayie*ä* lée kí' lookä', ekasi'a tu'chee jña ejä jkaj*ä*aa kuu emal*ä* ji' yita'.

Tsa kasii: Pablo García García

Jä See si Kiaa jña laj̃ ö tsa sani'*

Jä yetä matä' ö sichéa, tsa matä' jña si' yee ewí la' machifuí' mi'a kal̃ 'nia.

Kö jmií, kangoo yetä mi' n̄laa íjä ítsa 'nií laj̃. Ejä s̄imi' kajñaa jma ju'jñi, ekuo'a tsa táa tsakiä jmi jña nákuí. Matii kua jnaa ju'jñi jña nákuí jña jmi ejä el̃kí' nga' tsáa. Ejä kamií tsáa pulke ema jmoo si' yéa, tsí' ju' ímajmoa nátsuu ema chíjn̄. Ech̄ii tsíí, t̄iyí' ka' si'jñi ema chi oo kö too, majä k̄a che' pulke. Ejä s̄imi' kasi'a kö mataa jña esóa. Jä íj̄ öa katä' chíjn̄ii nájn̄i kaj̄ t̄ií ju'. Jña kö sií mi' ema chíkuo'a pulke yí rō'. Matii ekä' kö sií fuo' ek̄ia mataa jña natä'ä t̄ika' jlú' loo n̄aí'a. Ejma nga' jña ekuí' nga'.

Ju' íchi 'n̄í kí' pulke ema si' kö ne' kí' See si Kiaa kuatsií ká' tsokuá, jña kö ñítu'. Jñi chía jña chilóa malí' eyí' jña ekuo. T̄i la' sama wí ña, ñ ȳimi' ekajñ̄i chilóa jña pulke, majä kuo'a

Eyiä nga' tsfa matä' matii kakuä' si' yéa.

—Simi', áji' tä' jna.

—Ílaa te'e, si' yee.

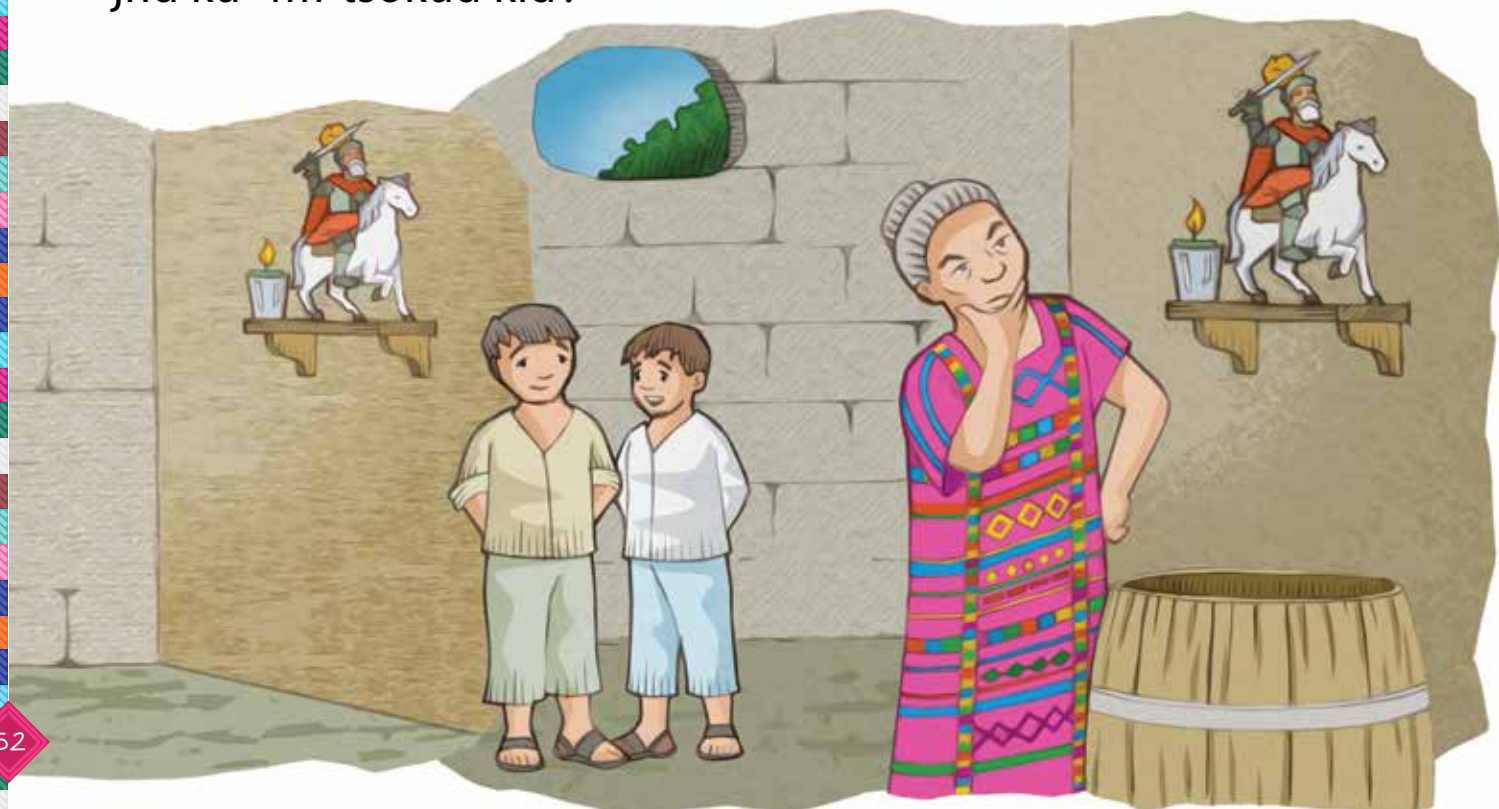
—Malı́, nga mi' nı́ kugjnee.

Ejä si' yee kaj najmoo emakiä tı́ ju' íchi 'nı́ íma sı' See kiä. Ejä kachea ko ísi' nátsuu kí' pulke jña jəa ejmo' machi.

"É jmóa pulke echi jmo'. Jña machi 'nı́ o'...", kangı́'a jñe'.

Lı́jä kase' nı́ tı́yí' jña jəa i See sı Kiaa chili' chilóa nájnə jmi rijä. Ejma kä tama' jña kakuóá tsoo kí' see fuı́'.

—Ay, See mi' Kiaa. E wi nga' tsi'a. Jna jña pulke nı́ ləa lí kia'a, fuı́' sı jña kı́ jña jəə 'ni, nga, malı́ i'ı́ pulke kji, kuaa jña ku' 'mı́ tsokuá kiä'.

Jú chaa majä jmóa ngĩ tsa ejmo' tsa totonacos*

Elĩ kö jĩ asee jma majia jmĩ jña lĩlee kö jmĩtĩ kĩ' ngä' jña asee jma matĩ tsa jmĩ íjua' kí' ja'. Lĩlee jma yéa tsĩtĩ wí ma asiá jmĩ ma ĩa. lajĩ tsañi' kajmoo kö jmĩ jña mayéa.

Lajĩ ja' kanlā' majä chaa jú laílt' tsoo siää. Asëë ma 'neä tsoo tsakiä jmĩ, lajĩ mata ko' kí' tsañi'.

Ejä jua' che':

—Kuá chee ja' kuo luu tsakiä jmĩ, wí tama' fuĭa. Nijua' kaĭa tsa asëë tĩ kí'a.

Tsĩ' ĩ ja' kuo luu jma ko' jña jua':

—Asiá ñĩ jna. Tsa fuĩ' nga' jna jña latĩ íwĩ' likuĭa jna jña elixä'ä jna. Asiá ñĩ jna, rē lĩ' kuáchee yia'.

Tsĩ' lajä yia' ema ko' jña ejä kía tsĩtĩ jña jua'a:

—Siáu' kiji ĩ nga', eli nōo kiji. Rē lĩ' sī lokua, asiá ni' ĩ tía.

* Elisa Ramírez Castañeda (adaptación). *Cuentos de engaño, para hacer reír y fantásticos*, México, Conafe, 2001, p. 21. (Hacedores de las palabras)

Jña ejä kangĩ' lokua:

—Asiá jna li' ö ejä ekoo, tsĩ' nĩjua' jna ñji,
asiá liköo 'lä jmi, asiá tĩĩ kí' lajĩa. Re li' kuá
chee fuimoo.

Kuĩ fuimoo kaxä' náya kí' jña ngoa.

Elĩ woo nga' jña ela' asiá jña'a lile jma yie
tsí. Ejä taa jua'a:

—É lijä sa kuä'ä. Ela' rø lĩ ekajĩ'a o ekaxä'ä.
Ela' lĩ kajĩ'a.

Jña kajua' júkua':

—É lijä kasĩa tsa tañii jnaa. Asiá li kuĩa, jña
la' wua' táa ngĩa.

Asiá malĩ li'a i fuimoo makuaa tĩka'a jmaa.
Kasi'a tsa:

—Nĩjua' ta 'lø' wi' jna jú i, asiá ñji ñíkĩ jmi.

Tsa kasii: Catalina Jiménez Pérez

Jä yia' lí jma jma' tsóo*

Elaa malí macha joo, lö' jmit matä' lajī ja' asiá makö'a íjua' i ja' rö'a. Lajī maku' noo o yimo', mī i 'ma jña lajī ñii mī. Matä' yia tsīi nga' tākua' jña mīlí, chitii jña xianoo, jmī jña lokua, kuanoo jña ja' kö' tsa. Jē lajī ñii ja', yia' lí malī' nga' wī liyie jnaa jña rī jlā kí' lí' loo nee. Íjua' aji' wī' tsōa, jmit tää jma jlā'ä loo rījlā. Jma lati' sía jña sī'a. Jña kö' ínee nga' jña yia tsí'a, ema kēa íjua' 'lee, jñi o fuī' jī mī'.

Kö tqa 'lo, yia' lí ema chikoo jña kö' xiä' tsau', Jña íta koo, jä íla' jī tsau' kajmoo kí' kö taja' mafui nga'. Sas, katiī kötsoo kō' kuóa, ejä lī jī. Ejmakä wí lījī loo rījlā, ejä yia' lí kapa jña kö kuo. Í tañii tsau' chipō' lóa lati kō' lúa jña lati kō' chikōa. Ejä kasōa jmo jia jmiyī, ejä ja' kākui'a tsau' lati ñī' noo jña ku'a. Eō'a jña o'a, í köchää tsau' natä' kui i nakää tsoo kí' yia' lí jña Tsañi' kí' Noo.

* Laura Elena Navarro Castillo y otros. *Español, quinto grado*, México, SEP, 1993, p. 132.

Tsañi' kí' Noo mali' tsa majmo i' lajɿ eli' ñi' noo. Jñe'a kuo jú kí' kää jma' jña kasi'a tsau':

—Soo 'naa 'ma moo mikui niti jña, matii nafuɿ yia' lí, ki' 'naa mi 'ma. Í lɿji asiá kɛ jña lanti kalɿ loo kajña jɿ tala' jmiti siä. La'í wi nga' 'lä'ä, lajä lijma' tsóa.

Tsañi' kí' Noo kasi ñii noo kachia ja' kä íri kiää. Matii nafuɿa fui ñi' 'ma, kayi' ñi yia' lí kö jmi kí' 'ma moo mikui, ejä kai ema liyie lóa. Jña jä chaa, lati jājma', kajii' yia' lí tsa pi. Sali' jmiti nako' tsi yia' lí lö ejmoo tsau' jña ñii noo. Ejä ja' i tama' sōa. Tsi' majä li' táa wua' xä'ä, i Tsañi' kí' Noo kajmoo yia chikö tsau' majä likuɿa fui ñi kuo' 'ma. Kí' ñii noo kakuóa kö loo 'mi' jña epí jña kajua'a natä' 'näa jmakö' xiä' majä rɛ 'näa í rö.

En este Libro de lecturas se han contemplado textos de diferentes autores y pueblos, obras que permiten desarrollar la habilidad de la lectura en voz alta, la identificación de algunos elementos básicos que dan sentido a nuestra lengua escrita; así también se consideraron textos recreativos que permitirán poner en juego la imaginación del lector.

Estas obras fueron seleccionadas, pensando en los contenidos y actividades contempladas en el Libro del adulto y la importancia del aprecio que deba tener la palabra escrita.

Ñí Yi kí' íjmo'a laa ríłt' jíg 'lä ñii kí' tsa kasıı jña jejuı koo tsa, yi jä ee 'ni jma ñä'a jmo'o yi eni' taa, íjä 'no'o köchee ñii jú chıı ejä 'na' majä ræ łt' rıstı juu jna', lajä łt' la' jíg ñı yi laa jú rıstı ejä jmo kř' 'ni tsı' éjä kř tsı tsa kasıı.

Yi laa jmoa kř kř kiä' 'ni ejä kiä lajı nii jú łt' jña lajı nii táa ní Yi kí' tsakä' jña e nga' chıı łt' líyie jnaa jú rıstı.

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
EL-CHĒ'A

Este programa es público, ajeno a cualquier partido político. Queda prohibido su uso para fines distintos a los establecidos en el programa.

Jújmi kí' tsa jeju' • Jújmi kí' tsarö'ö • Jújmi kí' tsa kö wřř • Tsa jujmı • Střř jumi • Tsa kö 'wřř • Jujmi ki jejuř kö' 'wřř